

Mák Ferenc

A MEGYÉBEN A HAZÁT SZERETNI

A Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat története és működése

A Bácska területén a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság közigazgatási kerületnek az 1860. december 27-én kibocsátott császári pátenssel történt megszüntetése után, csak az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezést követően teremtődtek meg a polgári társadalom kialakulásának jogi, gazdasági és közigazgatási feltételei; kellett egy, a saját érdekeit tisztán látó vállalkozói réteg ahhoz, hogy a táj lakója teremtő munkája révén a sajátjának érezze a vidéket – a városokat és az általa lakott településeket –, és elképzelései szerint, elvárásainak megfelelően alakítsa és formálja szülőföldje és a vármegye kulturális életét, megfogalmazza az oktatással, a sajtóval, a tudományos élettel, az irodalommal szembeni elvárásait. Az 1867 után következő fél évszázad során, egészen 1918-ig a földbirtokosok, az iparosok, a kereskedők, a honoráciorok és a hivatalnokok közössége igen szerteágazó igényeinek megfelelően teremtette meg a közösségi élet színtereit, mindenekelőtt a sajtót, a kaszinókat és a társasköröket, valamint a tudományok és a művészetek intézményeit. Ebben élen jártak az olyan jelentős városok, mint Szabadka, Zenta, Óbecse és Újvidék, a táj kulturális életében azonban a vármegyei adminisztrációnak helyet biztosító Zombor játszott vezető szerepet.

Majtényi Mihály 1943-ban megjelent *A császár csatornája* című regényében fényét vesztetten látta a Zombor régi arcát: „Templom volt a kolostor végében, magas torony árnyéka borult a vármegyeházára. A négyszögű, szűk kolostorudvar sivar és reménytelen kövei között magas fű, lapu, meg zsálya hirdette, hogy szekér ott nem jár be: szűk volt a bejáró is erre. Legfeljebb a pandúrok tisztogatták ott fegyverüket, vagy szalonnáztak az udvar tövében. Török mecset csonkja búslakodott szemben az épülettel, oldalt a régi vár méteres falai őrizték a múlt titkát, a macskaköves térségen túl pedig Grassalkovich herceg emeletes nagy háza, a kincstári jószágigazgatóság épülete jelezte az új idők ütemét.”¹ Vele szemben

¹ *Majtényi Mihály: A császár csatornája. É. n. [1943] Bp. 40.*

Fényes Elek a *Magyarország geographiai szótárában* szereplő leírásában maga volt a racionalitás, noha maga is úgy vélte, a város hajdani állapotáról keveset lehet tudni. Zombor királyi város a Szerb Vajdasághoz tartozó Bács vármegyében – írta 1851-ben – kies, termékeny rónaságon fekszik, valahol félúton Baja és Szabadka között, közel a Dunához és a Ferenc-csatornához, saját postahivatallal, ami rangot és tekintélyt kölcsönöz neki. Határát a Mosztonga mocsáros vízér, és a Ferenc-csatorna táplálja, szállásai és majorjai messze földön ismertek. 1844-ben 3159 házban 21 647 lélek lakott, közöttük: „nem egyesült óhitű férfi 5948, r. kath. 4948, zsidó 45, ágostai 9, reform. 12, családfő 6228, polgár és kézműves 1186”. Közöttük legtöbben vannak a szerbek, aztán a németek, s végre a magyarok. A mezőgazdaság mellett, mindennemű kézművesek ténykednek a város falai között, kereskedői a gabonát és a szarvasmarhát messze földre szállítják. A kereskedést kedvezően szolgálja a közeli Ferenc-csatorna. Tanintézetei közül kiemelkedő a szerbek számára létesített tanítóképző intézet, és egy katolikus „fő nemzeti tanodája”.² A hajdani katonai végváros gazdag kereskedői és földbirtokosai Mária Terézia idejében 150 000 pengő forintért szabadalmi jogot vásároltak, s az 1749. február 17-én kelt rendelet értelmében királyi városi jogokkal rendelkeztek.

Negyed századdal később Radics György, a vármegye tanulóifjúsága számára írt *Bács-Bodrog vármegye leírása* című munkájában mintha Fényes Eleknek üzenté volna: a város szépítésére a helyi hatóság igenis nagy gondot fordít, piacát már kikövezte, s most a belvárosi utcák kövezése van soron. A városnak 24 309 lakosa van: közülük 11 446 római katolikus, 10 352 görögkeleti, a többi részben görög katolikus, részben református és „mózes-vallású”. Zombor a megye székhelye, ebből eredően központja a közigazgatásnak és törvénykezésnek, van takarékpénztára, kereskedelmi- és iparbankja. „A lakosok nagyobb részt földművelés[ből] és állattenyésztésből élnek, kisebb rész foglalkozik ipar[ral] és kereskedéssel. Iskola ügye tűrhető állapotban van, amennyiben a vallási felekezetek elemi iskoláin kívül van egy 8 osztályú állami főgymnasium, egy szerb tanító képezde, s több tanyai iskola.”³ Négy országos vására mellett a pénteken tartott hetipiacei messzi

² *Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára* II. Nyomatott Kozma Vazulnál. Pesten 1851. 330–331.

³ [*Radics György*]: *Bács-Bodrog vármegye leírása*. Bács-Bodrog vármegye tanuló ifjúsága számára készítette Radics György zombori államgimnáziumi igazgató. Nyomatott Bittermann Nándornál. Zombor 1876. 5.

földön ismertek, oly népesek szoktak lenni, hogy olyankor naponta három-négyezer kocsi is megfordul a városban.

Fridrik Tamás *Bács-Bodrogh vármegye rövid leírása, földrajzi alapfogalmakkal* (1885) című könyvében úgy vélte, Zombor a Fényes Elek által is felsorolt mérhetetlen gazdagságnak köszönhetette, hogy 1802-ben a vármegyei törvénykezésnek és közigazgatásnak a központja lett. A városi és megyei közhivatalok mellett királyi törvényszék, járásbírótság, tanfelügyelőség, közjegyzőség, kincstári jószágigazgatóság, adófelügyelőség, adó- és illetékhivatal, szolgabírótság, megyei gazdasági egyesület és a Ferenc-csatorna igazgatósága működött a falai között. Pénzintézetei, a takarékpénztár és a kereskedelmi és iparbank azt bizonyítják, hogy „kereskedése virágzó állapotban van”.⁴ 1885-ben, amikor a számvetése készült, Zombor lakosainak száma 24 693 volt, kik közül legtöbb a római katolikus 12 932, ezután a görög-keleti vallású 10 567, a többi különféle felekezethez tartozott.⁵ Káich Katalin *Zombor művelődéstörténetéből* című tanulmányában azonban szigorú bírálója volt a város – és a vármegye – jólétet sugárzó valóságának. Ő úgy vélte, a vagyonos kereskedők, a közigazgatásban jelentős hivatalos vállaló 500–1000 holdas birtokkal rendelkező tisztségviselők, és a mellékük szegődött értelmiségiek történelmük során mindvégig makacsul ragaszkodtak a birtokos gazdálkodás kínálta gazdasági életkörülményekhez, az iparban és az iparosításban a már megteremtett jólétnek és a kényelemnek a nem kívánt kockázatát látták. Ez a magatartás és meggyőződés a városban egészen az első világháborúig sikeresen akadályozta meg a modernizációs törekvések térnyerését, „ezért maradt minden hangoskodás és vita ellenére is a szabad királyi város és a megyeszékhely érdemi fejlődésben állandó jelleggel a provincializmus korlátai között”.⁶ Káich Katalin szerint ebben kell keresni a magyarázatát annak, hogy a 19. század második felében, főleg a kiegyezést követő évtizedekben – a nemzeti újjászületés idején – Zomborban nem voltak meg az intézményes és a szellemi feltételei a kitűzött célok megvalósításának. „A megyeszékhely sohasem volt annyira magyar jellegű, hogy egy esetleges Bács-Bodrogh megyei magyar művelődési központ legyen, amely színvonalban megközelíthette volna a magyarországi vidéki kultúrközpontok bármelyikét.” Az általános műveltséget megalapozó

⁴ [Fridrik Tamás]: Bács-Bodrogh vármegye rövid leírása, földrajzi alapfogalmakkal. Népiskola III. osztálya tanulói számára. Negyedik kiadás. Írta Fridrik Tamás tanító Adán. Nyomatott Litteczky és Társánál. Nagy-Károly 1885. 8–9.

⁵ Uo. 10.

⁶ Káich Katalin: Zombor művelődéstörténetéből II. Létünk (2004) 3–4. sz. 120.

intézmények – a Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat, a magyarok és szerbek által közösen működtetett színház, a Szabad Lyceumi Egyesület, a különböző társaskörök, a magyar főgimnázium és felső kereskedelmi iskola, a szerb tanítóképző, és a hetilapok sora – sem volt elegendő ahhoz, hogy a város és a vármegye országosan is figyelemre méltó eredményeket produkáljon.⁷ Bácskai Vera *Városok és a városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején* (1988) című könyvében a gabonatermelés és a vele összefüggő kereskedelem szempontjai alapján Zombort – Pozsony, Kassa, Sopron, Pécs, Újvidék és Baja társaságában – a gyűjtő és elosztó központok sorában tartja számon, ami eredendően meghatározta e városok kultúrateremtő erejét és képességét.⁸

Irodalmi kör vagy közművelődési egyesület?

A kiegyezés minden közjogi és politikai felszabadultsága ellenére is bonyolult és felettébb összetett volt a szellemi élet kibontakozása – és a vele járó intézményteremtés folyamata – a Délvidéken, így a Bácskában is. Radics György – alig huszonöt évesen – társával, Hoós Dezsővel 1871 elején Szabadkán útjára indította a *Bácska* című vegyes tartalmú heti közlönyt, ám reményeiben hamarosan csatlódnia kellett, mert a hírlap – érdeklődés hiányában – 1873. március 9-én megszűnt. S a laptulajdonos, hogy némileg kárpótolja a lapjához mindvégig hűséges előfizetőit, elküldte nekik a *Bácskai emlény* (1873) című általa szerkesztett antológia egy-egy példányát. Keserűsége a kötethez írt bevezető soraiból is kicsengett: „Nagyon, de nagyon szánandó helyzetben vagyunk mi bácskaiak a szellemi termékeket illetőleg. Ha valami eszme születik, csak azért lett meg, hogy meghaljon; életben tartani bajos volt, s ha kereste okát az ember mindennek, azt megtalálhatta: *a közönyben*. Az előtt más okok folytak be reá, jelenben pedig a politika volt az, melynek terén tengődvék, figyelmünket minden más ügy, eszmétől elvonta. Ezen segíteni volt céloom; ezért hívtam fel a bácskai írókat közreműködésre, egy maradandó emlékü mű létrehozására.”⁹ Négy évvel a kiegyezés után úgy tűnik, az alkotókedv még nem vett igazi lendületet.

⁷ Uo. I. rész. Létünk (2004) 2. sz. 78–79.

⁸ *Bácskai Vera: Városok és a városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején*. Bp. 1988. 35.

⁹ *Radics György: Bácskai emlény*. Schlesinger nyomdája. Szabadka 1873. I.

Radics György azonban jóval később – már főgimnáziumi tanárként –, 1878. július 7-én Zomborban, most már a vármegye hivatalos közlönyeként, újraindította a *Bácskát*. A hírlap beköszönő s egyben programadó vezércikkében maga a laptulajdonos-főszerkesztő a józan szabadelvűség vezérelte honszeretet ügyének szolgálata mellett tett hitet, ennek fényében ígérte a vármegye „közgazdasági, pénz-, kereskedelmi- és iparviszonyainak” a fölkarolását és ösztönzését. Határozott és erőteljes vármegyei forráskoncentrációt sürgetett, amikor kijelentette: szükségesnek véli, hogy minden, mi megyei címet visel, és megyei érdeket szolgál, annak székhelye Zomborban legyen. A vármegye központjában legyen az otthona a Bács-Bodrog megyei gazdasági egyesületnek, a régóta tervezett Bács-Bodrog megyei történelmi társulatnak, a megyei írók egyletének, és mellettük létesüljön egy Bács-Bodrog megyei állandó színügy-egylet is. Radics György végül a polgári erények szellemében így szólította meg olvasóit: „Föl tehát Bács-Bodrog vmegye nemes értelmisége! A tér nyitva – valósítsd, értékesítsd magad. Segítsd elő közvetlen sajátmagad, s közvetve az édes haza boldogulását.”¹⁰ Ennél világosabb, az anyagi és szellemi fölemelkedést szolgáló program a kiegyezés fél évszázada alatt talán nem is született Bács-Bodrog vármegyében.

Radics György azonban – meglepő módon – határozott és lelkes követőkre lelt. Tanártársa, Városov Tivadar – aki tekintélyt és hírnevet 1891 után, az újvidéki királyi katolikus magyar főgimnázium igazgatójává történt kinevezését követően, mint kiváló nevelő szerzett magának – a *Bácska* következő számában hosszan értekezett a nemzeti történelem megismerésének jelentőségéről. „Mit teszünk ma honunk felvirágoztatása érdekében?” – tette fel a kérdést írása bevezetőjében Városov. Mit teszünk annak érdekében, hogy a szebb, a jobb, a gazdagabb jövő alapkövét végre a Bácskában is lerakjuk? A társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok csak akkor fognak megváltozni, ha az alkotó munka a nemzet összes erőit igénybe veszi. Városov Tivadar felhívta a közvélemény figyelmét: bármerre tekintsünk is körül az országban, látni kell, hogy a bölcsőbb vármegyékben sorra alakulnak meg az irodalmi, a művelődési körök. Közülük a legújabb a debreceni írói kör, melynek megalakulásáról akkoriban számoltak be a lapok. A cikk írója hasznosnak és üdvösnek vélné, ha az efféle kezdeményezést Bács-Bodrog vármegye magyar értelmisége is magáévá tenné. A szellemi műveltséget az írói kör – melynek hatáskörébe tartozna az irodalom ápolása, a megye múltjának földerítése és a megye természeti

¹⁰ Radics György: [Az igények...]. Bácska, 1878. július 7. 1–2.

viszonyainak ismertetése – hathatósan emelhetné. Elsősorban a vármegyében született új irodalmi alkotások útját támogatná, de ugyanilyen odafigyeléssel egyengetné a megye elmúlt évszázadainak kutatását is. Bács-Bodrog megye ugyanis a többi megyékhez képest jelentősen megkésett történelmi múltja föltáráásával. E hiányt lenne hivatott pótolni az írói kör. Nézetei kifejtését követően Városey Tivadar megjegyezte: „A *Bácska* [...] kötelességét teljesíti, midőn most a szellemi műveltség felvirágzására hívja fel mindazok figyelmét, kiknek tehetségétől, ügybuzgalmától joggal vár a hon alapos munkát, vasszorgalmat.”¹¹

Már a következő lapszámban megjelent Dekker Gyula *Visszhang* című vita-irata, melyben Városey Tivadar meglátásával szemben hosszan fejtegette: Bács-Bodrog vármegye szellemi épüléséhez nem írói, sokkal inkább közművelődési körre volna szüksége, melynek hivatása lenne „a társas szellemet felébreszteni, és ezáltal odahatni, hogy a közönségben a szép, a nemes iránti érzéket vezesse, és azt kalauzolja, megismertetvén a szépet és jót, kiküszöbölje az irodalom ferde kinövészeit”. Dekker Gyula véleménye szerint elsőrendű célja és feladata ez minden vidéki irodalmi és művelődési körnek.¹² Városey Tivadar nem hagyta szó nélkül a hozzá intézett bírálatot, bár válaszát távolabbról kezdte, midőn újfent a haza sorsa feletti aggodalmának adott hangot, amikor kiemelte: azért kell törődni a művelődéssel, azért kell ápolni a tudományt és művészetet, hogy az öntudatában megerősödött nemzet magabiztosan állja a történelem viharait. „A bács-bodroghi írói kör fogja megmenteni a hazát? – kérdezte, majd felelt is rá: – Igenis, meg akarja menteni a megye hírnevét; indulni akar más megyék után, melyeknek buzgólkodása a tudomány és művészet körül elismerést vívott ki magának országzserte.” Győr, Vas és Zala vármegye példáira hivatkozva kijelentette, „határozottan tagadom azt, hogy egyes kisebb körök vállvetett működéssel ne volnának képesek az egész ország jólétének előmozdításán fáradozni.” Elegendő arra emlékeztetni, hogy a II. József idejében létrejött nemzeti ellenállás legjelentősebb fórumai az irodalmi iskolák voltak azok, melyek az „új aera hajnalát derítették fel a nemzet egén”.¹³

Ezen a ponton érezte úgy a *Bácska*, hogy a szerkesztőség által jegyzett vezércikkben ismét szóljon a közönséghez. Feltehetően Radics György volt az, aki hangsúlyozta: Városey Tivadar Bács-Bodrog megyei írói körről vallott elképzelését a lap

¹¹ *Városey Tivadar*: Zombor, 1878. okt. hó 28-án. Bácska, 1878. október 28. 129–130.

¹² *Dekker Gyula*: *Visszhang* – Városey T. úr által a múlt számban megemlített „írói körre” vonatkozólag. Bácska, 1878. november 7. 137–138.

¹³ *Városey Tivadar*: Zombor, 1878. november 21-én; Bácska, 1878. november 21. 153–155.

időszerűnek és életrevalónak tarja, mi több, annak értelmiségi bázisát is látni véli. Az 1871-ben készült kimutatás szerint ugyanis Bács-Bodrog megyében 17 jeles – többnyire országosan is ismert – író, 792 magasan iskolázott tanárt és tanítót, 401 papot és 167 ügyvédet tartanak számon. Mellettük többen vannak olyanok, akik elfoglalt állásuk mellett szentelhetnek csak időt az irodalom egyik-másik ágának, a földrajz- vagy a történelemtudomány művelésére. Könnyű belátni, mennyivel hatásosabb lenne ezek működése egy társulat, egy „morális testület aegise alatt”.¹⁴

1879-re fordult az esztendő, amikor Fonyó Pál plébános, a bajai tanítóképző intézeti hittanára Keletéri álnéven három részből álló cikksorozatban foglalt állást a Bács-Bodrog megyei írói kör megalakítása mellett. Első, *Legyen-e írói körünk?* című írásában részletesen kifejtette: meglátása szerint a polgári osztály egyik legfőbb erénye, hogy a kitűzött társadalmi célok érdekében képes szövetkezni. A polgári társadalomban jellemző módon tömörülnek a gazdászok, az iparosok, az ügyvédek, a vállalkozók, a művészek, és a tudósok is. Az együttes erővel elért látványos sikerek adták az ötletet az írói körök létesítésére is; jó példát szolgáltatnak erre a fővárosi írói körök a Kisfaludy Társaság, a Petőfi Társaság, a Történelmi Társaság, a Földrajzi és Természet-tudományi Társaság, s mellettük a vidéki irodalmi társaságok: a pozsonyi Toldy Kör, az Egri Írói Kör, az Erdélyi Írói Kör, a szegedi Dugonics Kör, hogy csak a legsikeresebbekről essék szó. Elismerte továbbá, hogy Városhy Tivadaré az érdem, hogy az írói tömörülés kérdése Bács-Bodrog vármegyében nyilvánosan is megfogalmazódott. „Vajon mi haszna lenne ezen írói körnek Bácsmegyében?” – tette fel a szónoki kérdést Fonyó Pál bajai plébános. Meglátása szerint a jól szervezett írói kör – azon túlmenően, hogy az irodalom népszerűsítését szolgálná – társadalmi jelentőséggel bír, fellépéseivel, vándorgyűléseivel közönséget nevel, s minden egyes találkozás kitörölhetetlen nyomot hagy Bácsmegye íróinak és irodalomkedvelő közönségének a szívében!¹⁵ Az író tekintélyét növelné, ha érdekeit egy tekintélyes testület, „egy névvel és erkölcsi befolyással bíró írói kör” tagjaként érvényesíthetné. Az írói kör tekintélye talán a mecénások felé is egyengetné az utat.¹⁶ *Tömörüljünk!* adta ki hát a jelszót Fonyó Pál a *Bácska* lapjain közölt második cikkében, s máris az írói egyesület méltó nevét kereste. Lehetne nevezni – írta – Hiador-körnek, Tóth Körnek, vagy Szulik-egyletnek is, csak ne *Bács-Bodrog*

¹⁴ A Bácska szerkesztősége: Bács-Bodrog megyei laptársainkhoz. Bácska, 1878. november 28. 161.

¹⁵ *Keletéri [Fonyó Pál]: Legyen-e írói körünk?* Bácska, 1879. január 21. 17.

¹⁶ Uo. 18.

megyei írói és irodalom-kedvelői körnek, mert az önmagában is semmitmondó elnevezés, egyébként sincs benne semmi magasztos. „Legcélszerűbb volna a Csajághy Kör elnevezés. Csajághy Bácsmegye szívében, éppen Bácsban született; Csajághy költészettel, szépirodalommal, történettel, természettudománnyal és szónoklattal egyaránt foglalkozott; Csajághy három kötetre terjedő művével elhunyt bácsmegeyi íróink között legtermékenyebb író lett; Csajághynak polgári és egyházi érdemein kívül azon érdeme is volt, hogy Temesvárott Egyházi irodalmi magyar iskolát is létesített.”¹⁷ Az írói egyesület sikeres működése érdekében állana Bács-Bodrog megye értelmiségének is, mert így mindenki megmutathatná, mennyire pártolója a megye szellemi fejlődésének.¹⁸

Fonyó Pál *Az írói kör szervezése és működése* című, sorban a harmadik írásában azután az írói egyesület szerkezetét is felvázolta. Elképzelése szerint négy szakosztály működésére lenne igény: szakbizottságot képezhetne 1) a szépirodalom és napisajtó; 2) az egyházirodalom és szónoklati szakma; 3) a földrajz és történelem; valamint 4) természettudományi és vegyes ágak. Minden szakosztály a maga körében elnököt és jegyzőt választana, s maga határozná meg a tanácskozási és működési rendjét is.¹⁹ Ha más megyékben sikerre vitték az írói kör ügyét, miért ne sikerülne ez Bács-Bodrog megyének is, „ahol írói erő is elég van, s remélhetőleg az irodalom iránti érdeklődés sem halt ki egészen!”²⁰

Szinte magától értetődő, hogy Városey Tivadar ismét megszólalt az ügyben, s a *Bácska* 1879. február 14-i számában lelkesen üdvözölte a tényt, hogy Bács-Bodrog megyében az írói kör létesítésének ügyében végre megtört a közöny. Elfogadhatónak vélte Keletérinek a szakbizottságokra vonatkozó tervezetét azzal, hogy ő az írói egyesület működésének négy területét a történetírás szolgálatába állítaná: úgy vélte, a szépirodalom, az „egyházirodalmi szakma”, a földrajz és természettudományok egyformán segédkezhetnek a történelemnek.²¹ Újabb megszólalása döntő fordulatot hozott a bácsmegeyi írói kör ügyében azzal, hogy elsőként tette szóvá a *történetírói kör* vagy egyesület megalakításának a lehetőségét

¹⁷ *Keletéri [Fonyó Pál]: Tömörüljünk! Bácska, 1879. január 28. 25.*

¹⁸ Uo. 26.

¹⁹ *Keletéri [Fonyó Pál]: Az írói kör szervezése és működése. Bácska, 1879. február 7. 33.*

²⁰ Uo. 34. – Különös, hogy amikor 1883-ban a Bács-Bodrog vármegyei Irodalmi Társaság helyett megalakult a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat, Fonyó Pál, a lelkes bajai képezdei hittanár nem jelentkezett a tagjai sorába.

²¹ *Városey Tivadar: Zombor, 1879. február hó 14-én.; Bácska, 1879. február 14. 41–42.*

is. Megszólalását több hónapos csend követte, valahol azonban lázas munka folyt, mert a *Bácska* 1879. november 21-i számában váratlanul megjelent A Bács-Bodrog megyei történelmi és földrajzi társulat alapszabálya, mely 26 paragrafusban foglalta össze az elképzelt egyesület működési rendjét. Az alapszabály – feltételezhetően csak javaslat, vagy tervezet – legfontosabb elemei szerint:

1. §. A társulat címe Bács-Bodrog vármegyei történelmi és földrajzi társulat, székhelye Zombor sz. kir. város.

2. §. A társulat célja Bács-Bodrog vármegye történelmi múltja és jelenének lehető földerítése. Az erre vonatkozó szakmunkák figyelemmel kísérése, a hazai történettudomány, statisztika és földrajz művelése és megkedveltetése minél szélesebb körben.

3. §. E célt elérni nemcsak a szakképességek és szakkedvelők egyesítése, történelmi és statisztikai, valamint földrajzi dolgozatok írása, kiadása vagy nyilvános felolvasása, hanem nyilvános gyűlések tartása, kirándulások eszközlése, levél- és könyvtár berendezése által törekszik. [4. §. a társulat tagsága; 5–10. §. vezetése; 11–18. választmánya; 19. §. a vidéki ülések lényege]

20. §. A társulat hivatalos nyelve a magyar. [21–22. §. tagdíjak és bevételek]

23. §. A társulat vagyonát képezik a részére gyűjtött és ajándékozott okmányok, könyvek, régiségek, ezekből a társulat Zomborban történelmi múzeumot alapít.

24. §. A társulat nagy pecsétje, mely a titkár őrizete alatt áll „Bács-Bodrog vármegyei történelmi és földrajzi társulat, Zomborban 1877.” köriratot visel. A pecsét-címer részének meghatározása az első választmányra bízatik. [25–26. §. A társulat felosztásának, megszűnésének törvényes körülményei.]²² Nem sokkal ezt követően a *Bácska* lapjain Városy Tivadar az egyesületek hasznáról cikkezett, megállapítva, hogy minden társulatok és egyletek haszna az együttműködésben rejlik.²³ Hogy Zomborban, Bács-Bodrog vármegye közigazgatási központjában ekkor már igen lázas egyesületi élet folyt, bizonyítja egy másik hírlapi tudósítás, mely a közösségi élet keretén belül az Olvasókör és a Polgári Casino helyét kereste.²⁴

1878 júliusa és 1879 novembere között a sajtó lapjain lezajlott vita részleteiből kiderült: 1) Bácsmegye magyar írástudóinak körében elevenen élt a közösséggé szerveződés igénye; 2) érdekeik érvényesítését először egy írói egyesületen belül vélték

²² A Bács-Bodrog megyei történelmi és földrajzi társulat alapszabálya. *Bácska*, 1879. november 21. 383–384.

²³ *Városy Tivadar*: Zombor, 1879. december 7.; *Bácska*, 1879. december 7. 401–405.

²⁴ *Schuller Simon, dr.*: Az olvasókör és a polgári casino összeolvadása. *Bácska*, 1879. december 14. 409–410.

megvalósítani, közben azonban a közélet mérvadó köreiből megerősödött egy történetírói kör megalakításának a szándéka is; 3) amíg az író kör hívei az elképzelések kidolgozásán buzgólkodtak, a vármegye történetírói munkáikkal meghódították a sajtót. Radits György még szabadkai évei alatt *Szabadka múltjából*²⁵ (1871) és *Bács-Bodrogh megye leírása*²⁶ (1873) című munkájával jelentkezett, néhány évvel később Iványi István is sorra közölte *Zenta régisége*²⁷ (1879), *Adatok a Bács megye katonai helységei történetéhez*²⁸ (1881), *Bodrog városa és vára*²⁹ (1881), és *A Rákóczy-féle mozgalmak Bács vármegyében (1703–1711)*³⁰ (1881) című tanulmányait, mi több *Bodrog városa és váráról*³¹ (1881) című értekezését éppen a *Századok* közölte. Donoszlovits Vilmos *Bodrogh vár romjai*³² című tanulmánya a *Bácska* 1881. március 29-i számának külön mellékleteként jelent meg, egy évvel később a lap nyolc folytatásban közölte *Bodrogh vármegye története*³³ (1882) című értekezését. Fridrik Tamás adai tanító 1878-ban tette közzé *Bács-Bodrog vármegye földrajzi, történelmi és statisztikai népszerű leírása* című könyvét,³⁴ egy évvel később a lapok pedig már Bács-Bodrog vármegye színes kézi térképét³⁵ hirdették, s 1880-ban ugyanő *Megyénk földrajzáról* értekezett.³⁶ A kiszácsi evangélikus lelkész, Steltzer Frigyes *Bács hajdana*³⁷ (1881), *Adalékok Bácska helyrajzához*³⁸ (1881) és *Adalékok Bácska hajdanához*³⁹ (1882) címmel sorra közölte

²⁵ Radits György: Szabadka múltjából. In: A szabadkai városi kath. fő-gymnasium értesítője az 1870–71. tanévben. Nyomatott Bittermann Károly özvegye kir. szab. könyvnyomdájában. Szabadkán 1871. 6.

²⁶ Radits György: Bács-Bodrogh megye leírása. In: A szabadkai városi kath. fő-gymnasium értesítője az 1872–73. tanévben. Nyomatott Bittermann Károly könyvnyomdájában. Szabadkán 1873. 19–24.

²⁷ Iványi István: Zenta régisége I–II. Bácska, 1879. november 7. 342–343. és november 14. 358–359.

²⁸ Iványi István: Adatok a Bács megye katonai helységei történetéhez. Bácska, 1881. május 17. melléklet 2–3. és május 24. melléklet 2–3.

²⁹ Iványi István: Bodrog városa és vára. Bácska, 1881. augusztus 2. 1–2.

³⁰ Iványi István: A Rákóczy-féle mozgalmak Bács vármegyében (1703–1711). Bácska, 1881. december 27. 3–4.

³¹ Iványi István: Bodrog városa és váráról. Századok 15. (1881) 582–587.

³² Donoszlovits Vilmos: Bodrogh vár romjai (Melléklet a Bácska 1881. évi 13-ik számához). Bácska, 1881. március 29. 2. és Bodrogh vár romjai (című rendkívüli mellékletünk). Bácska, 1881. március 29. 3.

³³ Donoszlovits Vilmos: Bodrogh vármegye története – Bevezetés I–VII. Bácska, 1882. február 7. 2. és melléklet 1., február 21. 2–3., február 28. melléklet 2., március 7. melléklet 1–2., március 21. 2. és melléklet 1., március 28. 2. és melléklet 1., április 4. 2. és melléklet 1.

³⁴ Bácska, 1878. szeptember 7. 75.; Bácska, 1878. november 21. 159.

³⁵ Fridrik Tamás: Bács-Bodrog vármegye színes kézi térképe. Bácska, 1879. január 7. 6.

³⁶ Fridrik Tamás: Megyénk földrajzáról. Bácska, 1880. január 28. 30–32.

³⁷ Steltzer Frigyes: Bács hajdana. Újvidék, 1881. június 19. 2–3.

³⁸ Steltzer Frigyes: Adalékok Bácska helyrajzához I–II. Újvidék, 1881. július 24. 2–3. és július 31. 2.

³⁹ Steltzer Frigyes: Adalékok Bácska hajdanához I–IV. Újvidék, 1882. január 8. 2., január 15. 1–2., január 22. 2–3., május 7. 1–2.

az *Újvidék* lapjain izgalmas történeti dolgozatait, közben részese volt az 1881. esztendő tavaszán a *Bácska* lapjain lezajlott első történeti vitának, melyben Donoszlovits Vilmos Bodrogh vármegyéről alkotott nézetét bírálta.⁴⁰ Még ugyanabban az esztendőben a *Bácska* lapjain Iványi István közölt kiegészítést Steltzernek a bácskai németek eredetkutatásáról szóló írásához.⁴¹ Dudás Ödön *Ugróczy Zentai csatája*⁴² (1878) címmel könyvismertetőt írt az *Újvidék*ben, és ami ugyancsak lényeges: 1878-ban Pacséron elindította és 1879 júniusában történt megszűnéséig saját erejéből tartotta fenn a *Bács-Bodrog* című helytörténeti szemlét, amely szándéka szerint évnegyedes folyóirat volt „a helytörténelem, népismeret, statisztika és régészet köréből”.

Mindezek ellenére közel három évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy Margalits Ede főgimnáziumi tanár a *Bácska* 1882. augusztus 29-i számának első oldalán közlétegye *Fölvívás egy Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat alakítása érdekében* című írását. 1881 szeptemberében a jeles szabadkai történész, Iványi István *Bács-Bodrogh* vármegyénk történeti irodalma című öt részes cikksorozatának bevezetőjében újra szóvá tette – most már egyértelműen – a történelmi társulat megalakításának ügyét. Sajnálattal állapította meg, hogy annyi felszólítás, felhívás és buzdítás után sem sikerült egy vármegyei történelmi társulatot teremteni, ami eddig ebben az ügyben történt, az alig több a semminél. Kényelemvágy, vagy szakmai rivalizálás okozta a tétlenséget? – töprengett Iványi, s megjegyezte: ha az ügyben nem történik kedvező fordulat, akkor az már a súlyosan fogja sérteni a vármegye tekintélyét. „Hogy addig is egy lépéssel közelebb jussunk a célhoz, a következőkben a vármegyénkre vonatkozó, eddig tudomásomra jutott történelmi irodalmat szándékozom bemutatni” – fogalmazott a kiváló történetíró, aki ekkor már dolgozott a *Szabadka szabad királyi város történetének* (1886) első kötetén is.⁴³ Ezt követően közölte öt folytatásban Bács-Bodrog vármegye általa egybegyűjtött történeti irodalmát, jelezve egyszersemind a történetírókra váró munka jelentőségét is.

⁴⁰ *Steltzer Frigyes ev. lelkész*: Kiszács, 1881. ápril 5. [Vonatkozással Donoszlovits úr...]. Bácska, 1881. április 12. melléklet 2.; *Donoszlovits Vilmos*: Zombor, 1881. ápril 17-én [Válasz Steltzer Frigyes cikkére]. Bácska, 1881. április 26. 2.; *Dudás Ödön*: Pacsér, 1881. ápril 15. [Hozzászólás a vitához]. Bácska, 1881. április 26. 2.; *Steltzer Frigyes*: Kiszács, 1881. ápril 30. [Válasz Donoszlovits Vilmosnak]. Bácska, 1881. május 10. 2.; *Donoszlovits Vilmos*: Budapest, 1881. május hó 25. [Válasz Steltzer Frigyesnek]. Bácska, 1881. május 31. 2. és melléklet 1.

⁴¹ *Iványi István*: Szabadka, 1881. július 31. [Kiegészítés Steltzer Frigyesnek a bácskai németek eredetkutatásáról szóló írásához]. Bácska, 1881. augusztus 2. 2.

⁴² *Dudás Ödön*: Ugróczy Zentai csatája. Újvidék, 1878. március 31. 2–3.

⁴³ *Iványi István*: Bács-Bodrogh vármegyénk történeti irodalma. Bácska, 1881. szeptember 20. melléklet 1.

1882 nyarán Donoszlovits Vilmos is szóvá tette a történeti társaság megalakításának ügyét. A *Bodrogh megyei helységek története* című tanulmánya bevezetőjében rámutatott: széles e hazának megannyi vármegyéjében sorra alakulnak a történeti és régészeti társulatok, melyek többé-kevésbé szerves összeköttetésben állanak az országos központi Történelmi Társulattal. Bármilyen kiváló kapcsolatai is legyenek egyes történetíróknak, egyedül nem képesek áttekinteni nem a vármegyére vonatkozó történeti forrásanyag teljességét, de annak még a töredékét sem, ezért az egyedüli megoldás, ha a történetírók szakmai társulaton belül megosztják egymás között a feladatokat. 1872 óta temesvári székhellyel társulatként működik ugyan a Dél-Magyarországi Történeti és Régészeti Múzeum, amely Bács-Bodrogh vármegyét is jogköre és felügyelete alá sorolta, nem sok eredménnyel. A kisebb országnyi vármegyénknak – egyrészt történeti múltja gazdagságának okán, másfelől végvidéki szerepéből eredően – önálló történelmi társulatra van szüksége. „Ily vármegye alárendelt szerepet nem viselhet egy nagyobb társulatban. Bács-Bodrogh vármegyének külön történeti társulata kell, hogy legyen!!!” – állapította meg kellő határozottsággal Donoszlovits Vilmos. A továbbiakban minden elvesztegetett idő „szégyen lenne az Bácsországra, ha nem tudná kivinni, hogy ahol mindenre jut, ott a közművelődésre, jövőjének fejlődésére nem jutna”. Addig viszont, amíg meg nem kezdi működését a hön áhított bácskai történeti társulat, minden szakmai támogatás és útmutatás nélkül óriási nehézséggel kell mindazoknak megküzdeniük, aki a régi korok felé fordulva ősi lakhelyük múltját szeretnék megismerni, szögezte le a *Bodrogh megyei helységek története* című munkája bevezetőjében.⁴⁴ S hogy a történetírói feladat nagyságát kellő módon érzékeltesse, rámutatott: a 13–15. században Bodrogh vármegyében a települések száma meghaladta a 150-et, ami saját korában a volt Bodrogh megye területének megfelelő részen lévő 50–60 helységhez viszonyítva jelentős mennyiség. Felkutatásukhoz jól szervezett történeti munkára lenne szükség.

A *Bácska* még be sem fejezte Donoszlovits Vilmos tanulmányának folytatásos közlését, amikor 1882. augusztus 29-i számának első oldalán, a vezércikk helyén megjelentette Margalits Ede *Fölvívás egy Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat alakítása érdekében* című, döntő jelentőségű írását. A főgimnázium latin, görög és történelem szakos tanára néhány évvel korábban, 1879-ben került Bajáról a zombori

⁴⁴ *Donoszlovits Vilmos: Bodrogh megyei helységek története. Bácska, 1882. augusztus 8. 2. és melléklet 1.*

középtanodába, s lelkes ifjúként azonnal szerepet vállalt a közélet terén is. A zombori lapokban sorra jelentek meg az olyan jelentős írásai, mint *A bácskai kultúrkérdésről* (1882), *a Bácsmege és a köútépítés* (1882), *A megyei múzeum érdekében* (1884), *a Közéletünk tényezői* (1884), vagy a *Magyar nyelv tanítása a nem magyar ajkú népis-kolákban* (1883), melyekből 1884-ben a *Három év után – Beszélyek és hírlapi cikkek* című kötete is összeállt. Margalits Ede talán mindenkinél tisztábban látta a vármegye közéleti hiányosságait, s azt is tudta, hol lehet kellő súllyal szóná tenni a gondokat. Elmondta: Bács-Bodrog megyében az elmúlt évtizedek során sokkal több energiát fordítottak az anyagi haladás emelésére, mint a szellemi gyarapodásra, sokkal több „vagyonszerző részvénytársulat” létesült, mint ahány a szellemi célokra maga elé tűző egyesület; ami egyébként rendjén is volna, ha az anyagi gazdagodás elősegítené, serkentené a szellemi felemelkedés ügyét. Ő is hivatkozott az országszerte jól működő vármegyei történelmi társulatok munkájára, s méltatta az országos társulat működésének jelentőségét: „Hazánk történelmi múltjának tüzetesebb felderítésére alakult az országos magyar történelmi társulat – mutatott rá Margalits Ede –, de hogy az ország egyes vidékeiről részletesebb adatok birtokába juthassunk, amelyekből, mint sokszínű, apró kövecsekből, édes hazánk múltjának történelmi mozaik képe előállítható legyen: az egyes megyék, vidékek és városok szűkebb határok közt mozgó, de az egésznek haladását áldásosan előmozdító történelmi és régészeti társulatokat alakítottak, s egynémelyik ma, mint például a Temesvárott székelő Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat, sikeres tevékenysége által országos elismerést vívott ki magának.” Láthatóan Margalits a történelmi társaságok alakításával és a helytörténelmi kutatások folytatásával a polgárosodást, a modernizációt és a műveltség terjesztését kívánta szolgálni. Halaszthatatlannak vélte tehát a Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat megalakítását. Elmondta: ennek jelentőségét felismerve, Iványi István érdemes történetíró sürgetésére augusztus 22-én Schmausz Endre, a vármegye alispánja értekezletet tartott a bácsmegei történelmi társulat magalakítása érdekében. Az ügyet immár olyan jelentős személyek is támogatták, mint Sándor Béla vármegyei főispán és Czirfusz Ferenc megyei tanfelügyelő, akik ilyen egylet alakítását egyébiránt régóta óhajták. Közös volt a meggyőződésük: sietni kell a vármegye múltjára vonatkozó adatok összegyűjtésével, az idők során nagyon megfogyott „okmány- és adat-készletet” és a régiségeket a teljes elpusztulás elől megmenteni és feldolgozni.⁴⁵

⁴⁵ *Margalits Ede, dr.*: Fölvívás egy Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat alakítása érdekében. Bácska, 1882. augusztus 29. 1.; *Uő*: Titkári jelentések I. A Bács-Bodrogh megyei Történelmi

A zombori vármegyeházán született döntésről az *Újvidék* című lap így számolt be: „A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat ügyében minap értekezlet tartott Zomborban, s mielőbbi létrejöttére kezesség Sándor Béla, Schmausz Endre, Czirfusz Ferenc, Iványi István nevei, kik az ügynek élére állva élénk mozgalmat indítottak meg megyénkben.”⁴⁶ Pozsonyi Béla csantavéri tanár újságcikkben üdvözölte a „derekasságról megszerezte ismert egyének” döntését, s a történelmi társulat megalakításának szándékán túl, már a vármegyei monográfia megírásának ötletét is fölvetette: „Aki pedig nem hatolhat a múltba, az írja meg a jelen történeteit és szolgáljon a jövőnek. Úgy sem bírjuk még megyénknek tüzetes monográfiáját. A fő pedig az, hogy legyen mindenkiben az akarat, a törekvés, és hogy iparkodjék mindenki helyét hű sáfárilag betölteni.”⁴⁷ Dudás Gyula *A megyei régészet érdekében* című írásában ugyancsak lelkesen üdvözölte a vármegye döntését.⁴⁸ A megyei történelmi társulat megalakításának támogatása céljából megszerezte aláírási ívek jelentek meg.⁴⁹

A Történelmi Társulat megalakulása

A Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat 1883. május 11-én Zomborban, a megyeháza dísztermében 33 meghívott jövőbeli tag jelenlétében⁵⁰ tartotta megalakuló közgyűlését. Előtte néhány héttel a *Bácska* a közvita elősegítése céljából

Társulat Évkönyve (a továbbiakban BBTTÉ). Szerk. Dr. Margalits Ede társulati titkár. 1. (1885) 1. sz. Bittermann Nándor Könyv- és Könyomdájából. Zombor 54–57.

⁴⁶ A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat ügyében [...]. *Újvidék*, 1882. szeptember 3. 3.

⁴⁷ *Pozsonyi Béla*: Bács megyei történelmi társulat. Bácska, 1882. szeptember 5. 1.

⁴⁸ *Dudás Gyula*: A megyei régészet érdekében. Bácska, 1882. november 7. 2.

⁴⁹ A megyei Történelmi Társulat megalakításának támogatása céljából [...] aláírási ív. *Újvidék*, 1882. december 3. 3. és A történelmi társulat ügyének mai állása [A pártoló tagok gyűjtése]. Bácska, 1883. január 23. 2. és melléklet 1.

⁵⁰ A történelmi társulat alakuló gyűlése május 11-én. Bácska, 1883. május 15. 1.

Jelen vannak: Schmausz Endre, dr. Margalits Ede, Bartha József (Zombor), Balogh György (Bács), dr. Molnár István Lajos, dr. Spitzer Mór, dr. Grüner Samu, Müller Gyula, Gräff Nikáz (Zombor), Rédel Károly (Sztanisics), Szilágyi Mór, Donoszlovits J. [helyesen: Vilmos], Csihás József, Stargl György, Blumenthal Gusztáv (Zombor), Pártos Gyula (Budapest), Csupor Gyula (Ó-Becse), Steltzer Frigyes (Kiszács). Szabadkáról Iványi István, Melkay György, Hubert Móric, Mártonfi Károly, Széchényi Jenő (N.-Militics), Radics György, Mihályi János, Városv Tivadar (Zombor), Schmausz Ferenc (Torzsa), Kozma László, Gombos Gábor (Zenta), Tripolszky Gyula, Karvázy Domokos, Bieber Gyula, dr. Schuller Simon (Zombor).

közzétette a társulat alapszabály-tervezetét⁵¹ – amint később kiderült, helyesen – hiszen még mindig akadtak az irodalmi kört vagy a közművelődési egyesületet előnyben részesítő érdekeltek. Egy héttel a közgyűlést megelőzően Margalits Ede arról számolt be, hogy a történelmi társulatnak 38 bácskai városból – és a fővárosból – eddig 161 bejegyzett tagja van,⁵² a tagok száma a megalakulás pillanatában azonban már 176-ra nőtt.⁵³ Az alakuló közgyűlést ideiglenes titkárként Margalits Ede nyitotta meg, előadásában részletezte a történelmi társulat előkészítésének folyamatát és méltatta annak célját és vállalt feladatát, majd sor került a tiszti kar megválasztására. A Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat elnökévé Schmausz Endre vármegyei alispánt választották, alelnöke Iványi István, titkára Margalits Ede, másodtitkára Városey Tivadar, pénztárosa Schuller Simon, ügyésze Kozma László, gyűjteményőre Bieber Gyula lett. Választmányi tagok: a) Zomboriak: Mártonfi Károly, Mihályi János, Sztojkovits Péter, Radics György, Dömötör Pál, Molnár István Lajos, Donoszlovits Vilmos, Czirfusz Ferenc, Grüner Samu, Müller Gyula; b) vidékiek: Balázs Imre, Váli Béla (Szabadka), Melkay György (Szabadka), Sziebenburger Károly (Szabadka), Steltzer Frigyes (Kiszács), Balogh György (Bács), Rónay István (Prigl. Szt.-Iván), Dudás Ödön (Pacsér), Fridrik Tamás (Ada), Boromisza Tibor (Jankovác), Hipp Antal (Palánka), Pozsonyi Béla (Csantavér), Tormásy Gábor (Gákova), Kanyurszky György (Budapest).⁵⁴ Ezt követően került sor az alapszabály ismertetésére, amelynek a belügyminisztériumhoz történő beterjesztésével Schmausz Endre alispánt bízták meg. A 33 paragrafusból álló, Schmausz Endre elnök és Margalits Ede titkár által kidolgozott társulati alapszabály 1. §. leszögezte: a társulat neve *Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat*, székhelye Zombor szab.

⁵¹ A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat alapszabály tervezete I–II. Bácska, 1883. április 10. melléklet 1–2.; április 17. 2. és melléklet 1. és A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat alapszabály-tervezete I–II. Újvidék, 1883. április 15. 2–3. és április 22. 1–2.

⁵² [A társulatnak] eddig 161 bejegyzett tagja van, kik illetőség tekintetéből következőleg oszlanak fel: Zombor 32, Szabadka 32, Német-Palánka 14, Ada 9, Zenta 8, Hegyes 7, Budapest 4, Temerin 4, Jankovác 3, Új-Verbász 3, Futtak 3, Bulkesz 3, Kiszács 3, Bács 3, Zsablya 3, Topolya 2, Ómorovica 2, Új-Sóvé 2, Baja, Újvidék, Prigl. Szt.-Iván, Doroszló, Csantavér, Csúrog, Gyurgyevó, Szilbács, Gajdobra, Obrovác, Glozsán, Petrovác, Ó-Sóvé, Ó-Kér, Járek és Piros egy-egy tag. Összesen 38 város, illetőleg községben mutatkozott eddig érdeklődés az alakuló társulat iránt. Óhajtandó, hogy még az alakuló gyűlés előtt mind számosabban jelentkezzenek. *Margalits Ede, dr.*: A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat [e hó 11-én fogja alakuló gyűlését megtartani]. Bácska, 1883. május 4. 1–2.

⁵³ *Margalits Ede dr., a tört. társ. titkára*: A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulatnak megalakulásakor 176 tagja volt. Bácska, 1883. június 22. 1.

⁵⁴ [A tisztikar névsora]. Bácska, 1883. május 15. 1–2.

kir. város. A 2. §. szerint a társulat célja: „Bács-Bodrogh megye történelmét egész kiterjedésében művelni.” A 3. §. e tömondatot részletesen is kifejtette: „E cél elérése a megye egész területén a történelmi múltat, jelent és a statisztikát múltjában és jelenében lehetőleg földeríti, és az ezzel foglalkozó szakmunkákat figyelemmel kíséri; továbbá az e vidéken elszórva létező ősi, ó- és középkori műrégiségeket ásatások, adományozás, vétel vagy ideiglenes átengedés útján egy megalapítandó műrégiségi egyleti múzeum számára összegyűjti, a történelmi értékű romokat kellő felügyelet által a végpusztulástól megóvjá; a hazai történettudomány és archaeologia művelése és megkedveltetése iránt minél szélesebb körű érdekeltséget ébreszt, végre a vármegye részletes és kimerítő történetének megírását okmányok és mindennemű használható anyag pl. az összes megyebeli nyomtatványok összegyűjtése által is előkészíti. E célú nemcsak a szakképességek és szakkedvelők egyesítése, a megyei érdekű történelmi, régiségtudományi és statisztikai dolgozatok írása, kiadása vagy nyilvános gyűlések tartása és kirándulások eszközzése, levél- és könyvtár berendezése, vidékenkint annalesek írása, nemkülönben a műemlékek és régiségek tanulmányozása és ismertetése által is elérni törekszik. Ha a társulat anyagi ereje megengedi, a tagok működését a legjobbnak ítélt művek díjazása és pályadíjak kitűzése által is emelni fogja.” A továbbiakban a 4. §. kimondta: a társulatnak a) *tiszteletbeli*, b) *alapító*, c) *működő* és d) *pártoló* tagjai vannak. Az 5–10. §. a társulat tagjainak jogairól és kötelességeiről, a 11–17. §. a társulat tisztségviselőiről, a 18–20. §. a választmány feladatairól, a 21–22. §. a nyilvános ülések rendjéről, a 23–26. §. pedig a közgyűlés feladatáról szolt. A 27. §. szerint a társulat jövedelemforrásai: a tagdíjak, az alapítványok és az adományok; a tagdíjak és az alapítványok kamatai a társulat kiadásait fedezik, ezzel szemben az alapítványi összegek érintetlenek maradnak. A 28. §. szerint a társulat vagyontát képezik a részére gyűjtött és ajándékozott okmányok, könyvek, műtárgyak, régiségek stb., melyek a Zomborban alapított társulati múzeumban helyezendők el. A 29. §. kimondta: „a társulat pecsétje a következő felirattal viseli: Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat. 1883”. Végül a 31–33. §. a társulat megszűnésének körülményeit részletezte.⁵⁵ A Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat alapszabályát a belügyminisztérium 1883 szeptemberében hagyta jóvá, s ezzel a társulat megkezdhetette tényleges működését. A *Bácska* beszámolójában nem mulasztotta el hangsúlyozni: a Történelmi Társulat az egyetlen „kulturális egyeslet

⁵⁵ *Schmausz Endre elnök – Dr. Margalits Ede titkár: Történelmi Társulatunk alapszabályai. BBTTE 1. (1885) 1. sz. 66–70.*

a megyében”, s szép reményekkel tölti el a közönséget, hogy példáját számos más szervezet is követni fogja.⁵⁶

Iványi István hírlapi cikkben reagált a történelmi társulat alakuló közgyűlésén lezajlott „elvi” vitára. Rámutatott: voltak, akik attól tartottak, hogy egy tisztán csak történelmi társulat nagyon kevés munkásra talál a megyében, hiszen a történelmi irodalommal foglalkozók alig tesznek ki fél tucatot. Mások szóvá tették, hogy vidékünkön a történelem viharai során elpusztított levéltárak gyér iratai mellett a feldolgozásra váró forrásanyag is csakhamar kimerül, s a történetíróknak nem lesz mit kutatni. Ezért lenne hasznosabb nem történelmi (vagy történelmi és régészeti) társulatot, hanem a szó tágabb értelmében vármegyei írói kört alakítani, amely magába integrálja a szépirodalom terén munkálkodó írókat is. Ezek a nézetek határozott ellenvetésre találtak minden oldalról. Azok ellen, akik a szűk szakmai okok miatt értelmetlennek találták a történelmi társulat megalakulását, a leghatározottabban Steltzer Frigyes kiszácsi lelkész, „vármegyénk múltjának avatott kutatója” lépett fel. Iványi István szerint Steltzer volt erre a legilletékesebb, hiszen ő az, aki eddig legtöbbet foglalkozott vármegyénk történetével. Iványi kifejtette: az, hogy a megalakult társulat történelminek nevezze magát, korántsem jelent egyszersmind szakmai beszűkülést. A történetírásnak és történetkutatásnak számos olyan mellékága és segédtudománya van, amelyek fölkarolásával az irodalom terén működő tagok is elegendő munkát és feladatot találhatnak, és talán a szépirodalmon kívül szinte minden más irányban hasznossá tehetik magukat. Haszonnal működhet, értékesítheti tudományát, ismereteit és tapasztalatait a tanár, a tanító, a pap, a bíró, az ügyvéd, az orvos és a mérnök, de „még a földművelő is érdekes munkát végezhetne, eltekintve attól, hogy az adatok szerzésére és a tervezett múzeumba helyezendő tárgyak gyűjtésére éppen minden tag (még a napszámos sincsen kizárva) bőven közreműködhetik az alapszabályaink 10. §-a értelmében”. Megalakult hát a Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat,⁵⁷ s ezzel régi mulasztásokat pótolva, Zomborban olyan *szellemi mozgalom*

⁵⁶ A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat alapszabálya [...]. Bácska, 1883. szeptember 21. 1–2.

⁵⁷ Tanulmányomban következetesen a *Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat* elnevezést használom, hiszen ez a név szerepel az 1883-ban elfogadott alapszabályzat 1. §-ában. Mi több, ezt őrzi az 1900-ban újra kinyomtatott alapszabály is. A szakirodalomban számos változata létezik az elnevezésnek, az 1885-ben Margalits Ede szerkesztésében megjelent évkönyvének a címében a *Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat Évkönyve* szerepelt, s csak az Iványi István szerkesztette 1886. évi II. évfolyamtól változott a címe a *Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyvére*. Káich Katalin 1980-ban az újvidéki Forum könyvkiadó gondozásában megjelent monográfiájának címe viszont: *Bács-Bodrogh*

indult útjára, amely egyszersmind a vármegyénk „reputációját” is hivatott helyreállítani. Nem csekély hát a feladat, amely a társulat tagjaira vár, akiknek többsége, ráadásul nem is szakembere a történetírásnak. Hozzátette: „Azért a történetírás méltányos mesterei nem fogják elítélni vagy becsülni munkásságunkat, ha ezzel nem voltunk is szerencsések országos hírű dolgokat teremteni.” Valódi életet azonban csak akkor önthetnek a Történelmi Társulatba, ha minél több működő tagot szólítanak a soraikba, ha az áldozatos munkával begyűjtött történeti forrásanyag alapján fény derül Bács-Bodrog vármegye történelmének eddig homályban rejlő részleteire.⁵⁸

Általános tájékoztatónak szánt írása második részében Iványi István kifejtette: nem mindenki avatott tudósa a forráskutatásnak, ám hasznos is igen termékeny munkát végez az is, aki csak a saját helységének és vidékének múltja körül végez tény- és adatfeltáró munkát. Tanítók, jogászok, tisztviselők, orvosok és papok is találhatóak elegendő, a közösségünk múltjára vonatkozó tárgyat, anélkül hogy éppen régi okmányokat kellene fáradságos munkával betűzniük. Iványi kiváló történeti érzékkel mutatott rá: a tanügyi, az egyházi, a közerkölcsi állapotok, egyes helységek birtokjogi viszonyai, a közegészségi viszonyok – egybevetve a lakosság morális életével, táplálkozásával, foglalkozásával –, a népesség szaporodásának és apadásának okai, telepedések körülményei, társadalmi viszonyok feltüntetése, a néprajz területén népszokások gyűjtése, az ipar, a kereskedelem és a közlekedési viszonyok okainak feltárása és leírása mind oly tárgyak, amelyekhez az adatokat nem a levéltárakban kell keresni, valamennyi ott hever az érdeklődő keze ügyében. A szándékot ma így neveznénk: a *jelenkor-kutatáshoz* szolgált hasznos útmutatással a neves történész.

Iványi István, a *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára* (1906–1909) című öt kötetes mű szerzője már ekkor, 1883-ban fontosnak tartotta hangsúlyozni a hajdanvolt vármegye *történeti helynévtára* összeállításának jelentőségét, ami elsősorban régi okmányok föl kutatása és összegyűjtése révén, a „vármegyében divatozó” összes elnevezés föltárásával és számbavételével valósítható meg, ezt azután kiegészíthetik a helyi gyűjtések is. A történeti társaság minden aktívan munkálkodó tagja legalább saját helyiségét illetőleg pontosan és lelkiismeretesen

vármegye Történelmi Társulata (1883–1918). A korabeli sajtóban a névnek számtalan kis- és nagybetűs változata mellett a Bodrog és a Bodrogh is fölváltva szerepel.

⁵⁸ *Iványi István*: Tájékoztató a vm. tört. társ. tagjaihoz és azokhoz, akik még tagokká lenni óhajtanak I. Bácska, 1883. május 11. 3.

írja össze „a helység netalán több nevét, egyes részeinek, utcáinak, hídjainak neveit, ha vannak; az egyes puszták neveit, az azokban lévő dűlők s utak netalán külön elnevezéseit; a rétek, halmok, erek, tavak, sáncok stb. neveit, megjegyezvén, hogy ezek újak-e vagy régiek? Nem fűződik-e ezen nevekhez valami monda vagy hagyomány? Vannak-e a határban valahol romok, s milyenek, mit szól róluk a néphit? Találtak-e már itt, s mily körülmények közt, régi pénzeket, edényeket s egyéb régiségeket, milyenek azok, és hol vannak? A helység-névtárnak jó szolgálatot tehetnek a határpöri és határjárás iratok, egyes községeknek, sőt az egész vármegyének pontos, részletes mappázása.” Mások a vármegyét illetően a helyi levéltárak régi iratairól, a könyvtárak régi könyveiről és nyomtatványairól készítenek ismertetőt, vagy összefoglaló leírást, de haszonnal tevékenykedhetnek az 1848–1849. évi szomorú nevezetességű harcok helyi eseményeire vonatkozó emlékek begyűjtése a terén is. Ezzel viszont Iványi István – anélkül, hogy konkrétan megnevezné – már a *helytörténeti kutatások* jelentőségét emelte ki.⁵⁹ Iványi különösen fontosnak vélte, hogy a történelmi társulat a „vármegye aegise alatt” végezheti – reményei szerint – áldásos ténykedését, hogy a vármegye hivatalos pártfogása mellett válhat az elmúlt századok eseményeinek és a jelenkor valóságának kutatása valódi szellemi mozgalommá, hiszen ezzel a közösség érdekeiben fáradozó társulati tagoknak tekintélyt és befolyást kölcsönözhet.⁶⁰ Iványi István koncepciója szerint: mindenkinek a szabad választására és hajlamára kell bízni, hogy mit szeretne kutatni és feldolgozni, a lényeg, hogy a *Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulaton* belül minden egyes, a történelmi múlt iránt érdeklődő írástudó megtalálja a maga feladatát. A választmány munkája lesz a továbbiakban a témák, a kutatási területek összehangolása és az esetleges átfedések kiküszöbölése. A tagok működésének és az elvégzett munkának illetően propagálásával, a társszervezetekhez eljuttatott jelentéseiben a vármegye szellemi mozgalmairól adhat hírt.

Ilyen körülmekintő előkészületek után, a működési alapszabályzat elfogadását követően Schmausz Endre elnök 1883. november 15-re hívta össze a megyeháza kistermébe a Történelmi Társulat első nyilvános ülését.⁶¹ A Schmausz Endre elnök, Margalits Ede titkár, Bieber Gyula gyűjteményőr, Iványi István, Városov Tivadar, Kozma László, Molnár István Lajos, Zsuffa Vince, Steltzer Frigyes

⁵⁹ *Iványi István*: Tájékoztató a vm. tört. társ. tagjaihoz és azokhoz, akik még tagokká lenni óhajtanak II. Bácska, 1883. június 5. 1.

⁶⁰ Uo. 2.

⁶¹ A Bácsmegeyi tört. társulat [nyilvános ülése]. Bácska, 1883. november 9. 2.

(Kiszács), Koch József (Kiskér), Radics György, Müller Gyula, Czirfusz Ferenc, Schuller Simon, Mihályi János, Mártonffy Frigyes, Gräff Nikáz, Spitzer Mór, Karácson Gyula, Lovászi Márton jelenlétében, „kevés, de előkelő közönség részvétele mellett” megtartott ülésen az elnöki és a titkári jelentést követően Iványi István szabadkai tanár Bajmok és Csantavér megalakulásának 100 éves évfordulója alkalmából a községek történetéről olvasta fel tanulmányát, majd Steltzer Frigyes török korbéli okmányt mutatott be, Radics György zombori tanár pedig „némely zombori leletet” ismertetett.⁶² Ezzel a nyilvános közgyűléssel a Történelmi Társulat ténylegesen is megkezdte működését.

Kezdetben, a megalakulást követő években rendszeresek voltak az éves közgyűlésen, az elnöki és a titkári beszámolókat követő felolvasások. Az 1884. február 22-én megtartott második közgyűlésen – a sajtó beszámolója szerint – Donoszlovits Vilmos *Bács-Bodrogh vármegye alkotmányos mozgalmái a 60-as évek elején* című tanulmányát olvasta fel, Radics György pedig *Egy község száz év előtt* címmel Eiman Károly volt sziváci jegyző *Der Kolonist* című munkája nyomán Szivác múltjáról érkezett.⁶³ Ugyanazon esztendő szeptemberében a társulat tagtoborzó közgyűlést tartott Újvidéken, ahol a felolvasott tárgyak Újvidék város és környéke történetéhez kötődtek. A beszámolók tanúsága szerint Bende Imre apát-plébános futaki Hadik András gróf életrajzát készítette el, Steltzer Frigyes pedig *Kiszács története* című tanulmányát adta elő, Balla Pál ügyvéd és Kármán [József] verbászi evangélikus lelkész „érdekes magyarázatokkal kísérték a felolvasott anyagot”. Margalits Ede titkári jelentésében megállapította: „a megyei történelmi társulat e kirándulás alkalmával egy egész vidéknek érdeklődését megnyerte a maga számára és a társukat körébe eső ismeretek bányáját nyitotta meg.”⁶⁴

A Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat 35 éves történetét azonban végigkísérte az irodalmi, esetleg közművelődési körre történő átalakításának, kiszélesítésének föl-fölmerülő ötlete, mindig akadtak kételkedők, akik egy-egy kevésbé sikeres esztendőt követően kétségbe vonták a történelmi munka értékét és közéleti jelentőségét. A Muhoray álnéven is gyakran publikáló Dudás Gyula 1900 első hónapjaiban *Bácskai múzeum-egylet* címmel a *Zombor és Vidéke* lapjain hatalmas vehemenciával öt részes cikksorozatban fejtette ki a Történelmi Társulat

⁶² A történelmi társulat első közgyűlése. Bácska, 1883. november 16. 2.

⁶³ A megyei történelmi társulat közgyűlése február 22-én délután 4 órakor. Bácska, 1884. február 26. melléklet 1.

⁶⁴ *Margalits Ede, dr.:* A történelmi társulat Újvidéken. Bácska, 1884. szeptember 5. 1.

átalakításával kapcsolatos elképzelését. Írása első részében a társulat elnökének a közgyűlésen elhangzott évtértelők beszédének egyes megállapításait vonta kétségbe, majd megállapította: az archeológiai és a történeti kutatás terén nálunk még valóban sok a teendő, ám ennek elvégzésére sem elegendő szakmai tudás, sem elegendő pénz nem áll a rendelkezésre. Hogy ezen a bajon segítsünk, az anyagi források megszerzése szempontjából célszerű lenne a társulatot a szegedi Dugonics társasághoz hasonló módon egy nagyobb szabású irodalmi egyesülettel alakítani át.⁶⁵ Ezt követően visszatért a közel negyed évszázados dilemmához: az alakítandó múzeumegyesület azzal, hogy a szépirodalmat és az „összes tudományágakat” egyaránt felkarolná, több működő és pártoló tagot gyűjthetne maga köré, aminek eredményeként a kormány és a megye nagyobb anyagi támogatására is számíthatna, s ennek révén a történeti és régészeti kutatások is jelentősebb pénzforrásokhoz jutnának. Javaslatára szerint a társulatban két vagy három szakosztályt kellene szervezni, melyek közt első helyen a szépirodalom állna. A Történeti Társaság Évkönyve helyett hasznosabb lenne társulati folyóiratot kiadni, melyben az egyébként kevesek által olvasott történeti munkák is helyet kapnának.⁶⁶ Írása harmadik részében Dudás Gyula az új egyesület „szakosztályairól” fejtette ki elképzelését,⁶⁷ a negyedikben a társulat gyűjteményének szükséges „újjaszervezéséről” szólt.⁶⁸ A *Bácskai múzeum-egylet* című cikksorozatának ötödik folytatásában Muhoray a vidéken tartandó népszerűsítő előadások gyakorlatát szorgalmazta, mondván, csak így szerezhetnek pénzzadományokat biztosító pártoló tagokat.⁶⁹ Dudás Gyula e végtelenül leegyszerűsítő, mindamellett negyed évszázaddal korábban megvitatt és azóta sokszorosán meghaladott nézetek felmelegítésével minden bizonnyal megdöbbsentette az akkor már jelentős egyéni és közösségi sikerekre szert tett bácskai történetírói közösséget.

Olyannyira megdöbbsentette, hogy Roediger Lajos, meg sem várva Dudás cikksorozatának befejezését, a negyedik részlet megjelenését követően a Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat titkáraként tette közzé *Válasz Muhoray úrnak a Bácskai múzeum-egyesület czímű cikkére* című írását ugyancsak a *Zombor és Vidéke* lapjain. Roediger újra idézte a társulat alapszabályainak a múltban már sokszor hivatkozott

⁶⁵ Muhoray [Dudás Gyula]: Bácskai múzeum-egylet I. Zombor és Vidéke, 1900. január 28. 5.

⁶⁶ Muhoray [Dudás Gyula]: Bácskai múzeum-egylet II. Zombor és Vidéke, 1900. február 1. 1–2.

⁶⁷ Muhoray [Dudás Gyula]: Bácskai múzeum-egylet III. Zombor és Vidéke, 1900. február 4. 2.

⁶⁸ Muhoray [Dudás Gyula]: Bácskai múzeum-egylet IV. Zombor és Vidéke, 1900. február 11. 2–3.

⁶⁹ Muhoray [Dudás Gyula]: Bácskai múzeum-egylet V. Zombor és Vidéke, 1900. március 1. 2–3.

3. §-át, mely a társulat tagjai számára a legkülönbözőbb tevékenységi formákat sorolta fel, beleértve azon szakosztályoknak „kiosztott” feladatokat is, amelyeket Dudás Gyula felettébb gyöngé indoklással újra aktualizált. A Történelmi Társulat titkára kellő iróniával jegyezte meg: „No lám! Ha Muhoray úr ellátogatott volna tisztelt elődöm, dr. Dudás Gyula úrhoz, vagy énhozzám, és belenézett volna alapszabályainkba, elmaradt volna a helyreigazítás szüksége.” Majd hozzátette: Muhoray úrnak – azaz Dudás Gyulának – a történelmi társulat szépirodalmi osztállyal való kibővítésére tett indítványát gyermekes ötletnek véli, annál is inkább, mert Zomborban néhány évvel korábban látványosan megbukott egy korábban oly üdvösnek vélt irodalmi egyesület, az 1894. június 10-én alakult *Tóth Kálmán Kör*. „Feloszlásának okát abban látom – írta Roediger Lajos –, [hogy] nem természetes talajon fejlődött ezen csemete, de elválva anyaföldétől, a kaszinótól, csak légyö-kereivel gondolt boldogulhatni. [...] Muhoray úr kérem, megbocsásson nekünk – ezen zsenge csemete kertészeinek –, de mi féltjük gondos fíradozásaink gyümölcsét amaz idegen növénytől [tudniillik az irodalomtól – M. F.].⁷⁰ Majd idézte a társulat egyik nagyérdemű tagjának véleményét, miszerint Dudás Gyula tervének megvalósítása egyértelmű lenne a társulat „tönkretételével”.

Dudás Gyula azonban 1903 tavaszán újra előállt a Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat irodalmi szakosztállyal történő kibővítésének javaslatával, amit Kozma László társulati elnök és Gozsdu Elek kir. ügyész, neves író, a Szabad Lyceum Egyesület programjának szervezője egyaránt ellenzett. Három évig tartó szervezés eredményeként 1906. június 24-én azután Vértesi Károly elnök vezetésével megalakult a Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság.⁷¹ A Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság tehát megalakulásával átvette azt a szerepet, amelyet a Történelmi Társulat opponálói köre az 1883 óta sikeresen működő társaságnak évtizedek óta követelt.

1908 tavaszán a Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat díszközgyűlésen ünnepelte fennállásának és működésének 25 éves jubileumát. A *Bácska* beszámolója szerint az ünnep szerénységében méltó volt ahhoz a kultúrtevékenységhez, melyet a társulat egy negyedszázadon át feltűnést nem keltő, elvonult és zajtalan, de komoly és eredményes munkája során kifejtett.⁷² Zsoldos Benő *Vos jubilate! – A 25 éves*

⁷⁰ Roediger Lajos, *a Bács-Bodr. várm. tört. társ. titkára*: Válasz Muhoray úrnak a Bácskai múzeum-egyesület című cikkére. Zombor és Vidéke, 1900. február 25. 2–3.

⁷¹ Írók alakuló gyűlése. Óbecse és Vidéke, 1906. június 10. 3.

⁷² Történelmi Társulat díszközgyűlése. Bácska, 1908. június 2. 2–3.

Történelmi Társaságról című ünnepi méltatásában értékelte a társulat működését. Kiemelte: az elmúlt másfél évtized során a csekély érdeklődés, amely a munkájukat kísérte, hajszálnyit sem növekedett, megmaradt viszont az a biztos támogatói kör, amely a működéséhez az alapvető feltételeket biztosította. Mostohaanyja, a mélyen tisztelt közélet, és az „ügynevezett művelt közönség” csekély figyelmet fordított a működésére. Ám az bizonyos, hogy „a lefolyt huszonöt esztendő alatt ez a társaság úgyszólván teljesen csöndben, külső sikerekre nem számítva, sőt, azokat szinte kerülve, eredményesen végezte életműködését a közöny árnyékában.”⁷³

Igazi szárnyalásra a Történelmi Társulat az 1908. jubileumi esztendőt követő, 1918-ig terjedő évtizedben már nem volt képes. Káich Katalin szerint ebben a korban „számottevő eredmények, sikerek” már nem születtek. Tevékenységük lényege a forráskutatásról áthelyeződött az anyagrendezésre.⁷⁴ A Nagy Háború katalizmájában, 1918-ban, valamikor az összeomlás idején, a Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat csendesen szűnt meg működni, s jószérével már hírlap sem létezett a Délvidéken, amely megemlékezett volna róla. Káich meglátása szerint a Történelmi Társulat tevékenységének ismeretében az utókor megállapíthatja, hogy az Iványi István és történésztársai által megfogalmazott „célkitűzéseket, feladatokat a Társulat köré csoportosult kisszámú működő tagság feltétel nélkül teljesítette [...]”⁷⁵ 1913 után megszűntek a társulat felolvasó ülései is, az Évkönyv tanúsága szerint utoljára 1918. május 12-én a rendes évi közgyűlésen Trencsény Károly Iványi István emlékének szentelte előadását.

Az Évkönyv

A Schmausz Endre elnök és Margalits Ede titkár által az 1883-as alakuló közgyűlésre összeállított, és a belügyminisztérium által elfogadott társulati alapszabályzat még nem tett utalást sem tudományos folyóirat, sem évkönyv megjelentetésére, bár annak lehetőségével mindenki számolt, aki komolyan vette a Történelmi Társulat programját és működését. Általánosan fogalmazva az alapszabályzat a közgyűlés hatáskörébe utalta a „tudományos közlések” lehetőségének megteremtését, és a

⁷³ *Zsoldos Benő*: Vos jubilate! – A 25 éves Történelmi Társaságról. Bácska, 1908. május 8. 1–2.

⁷⁴ *Káich Katalin*: Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulata (1883–1918). Forum Könyvkiadó és a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék 1980. 34.

⁷⁵ Uo. 19.

benyújtott dolgozatok elbírálását. Káich Katalin a társulatról írt monográfiájával egyidőben elkészített *A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyveinek repertórium*a (1885–1918) (1984) című munkájának előszavában egy 1884. november 11-i keltezésű, a zombori levéltárban őrzött Iványi István által megfogalmazott levelet tekintett az Évkönyvre vonatkozó, annak koncepcióját megrajzoló, első hiteles forrásnak. Iványi szerint az évkönyveknek tartalmazniuk kell irodalmi dolgozatokat, történelmi értekezéseket, a társulat ügyeivel kapcsolatos írásokat, az egyesület közgyűlési jegyzőkönyveit, az alapszabályokkal kapcsolatos kérdéseket, az elnökség névsorát, a tárca-rovatában pedig helyet kell, hogy kapjanak apróbb hírek, közlemények és könyvismertetések.⁷⁶

Dudás Gyula *A megyei történet érdekében* című, a *Bácska* 1884. március 4-i számában közölt nagy ívű, lelkes méltatásában úgy látta, a Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat megszületése óta a Bácskában a tudomány többé már „nem kasztok tulajdona”, hiszen olyan megyei társulatról van szó, ahol a vármegye minden fia tehet valamit a közössége érdekében. A kérdés persze az, hogy a mozgalmat miként lehet fenntartani, s miként fokozni. Dudás Gyula véleménye szerint oda kell hatni, hogy: 1) az egyletnek ne 200, hanem legalább 1000 tagja legyen; 2) ha a megyei hírlapok az ügy iránt tanúsított rokonszenv kinyilvánításával olvasó közönségüket a lehető legszélesebb körben tájékoztatják a történelmi társulat tevékenységéről; 3) ha a társulat összejöveteleit a vármegye különböző városában fogja tartani, hogy ezzel a vidéki tagok legalább a hozzájuk közelebb eső gyűlések egyikén megjelenhessenek; 4) ha a társulat nem évkönyvet ígér, hanem nyomban egy havonként vagy két havonként megjelenő folyóiratot jelentet meg. „Az évkönyvet nem tartjuk olyannak, mely a folyóirat helyét csak legkevésbé is pótolhatná” – nyilatkozta Dudás Gyula. Ha az érdeklődő közönség egy vagy két havonta a kezébe vehet egy füzetet, melyben a Történelmi Társulat életjelt ad magáról, történeti, néprajzi, régészeti cikkeket közöl, jól működő kapcsolatai révén az országos történeti s régészeti mozgalmakról kimerítő jelentést ad, szóval ha a folyóirat mint „hű regestruma az egylet bel és kül életének és érdekeinek, úgy bizonyára az általa képviselt érdekek fenntartója és terjesztője leend. Csak ez lesz képes előidézni, fenntartani s fokozni azon mozgalmat és érdekeltséget, melyre, ha valamelyik[nek], úgy

⁷⁶ *Káich Katalin*: *A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyveinek repertórium*a (1885–1918). *A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék* 1984. 3.

a mi társadalmunknak szüksége van.”⁷⁷ Végül kompromisszumos megoldás született: az 1885. január 30-i választmányi ülésen elhatározták, hogy a Történelmi Társulat szakfolyóiratot ad ki „egynegyedévi füzetek” formájában *A Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat Évkönyve* címmel, melynek szerkesztője a társulat mindekkori titkára lesz. A kiadvány éves terjedelmét összesen 12 ívre tervezték. Még ugyanabban az esztendőben, 1885-ben Margalits Ede társulati titkár szerkesztésében megjelent a *Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat Évkönyve*, amely az évnegyedes tudományos közlöny négy számából állt össze.⁷⁸

Ő azonban csak rövid ideig szerkeszthette a kiadványt, az Évkönyv 1886. évfolyamának összevont III. füzeté – melyet már Iványi István szerkesztett – hírül adta, hogy a társulat titkárát, egyszersmind az Évkönyv szerkesztőjét, Margalits Edét kinevezték a zombori főgimnázium igazgatójának, ezért a Történelmi Társulatban betöltött tisztségéről lemondott, minek következtében a július 12-én tartott rendkívüli közgyűlés úgy intézkedett, hogy az Évkönyv szerkesztésére Iványi István alelnököt kérte fel. Donoszlovits Vilmosra pedig rábízta a titkári teendőket.⁷⁹ Margalits Ede azonban még szerkesztőként *Történelmi repertórium* címmel összeállította a megyei hírlapok 1880–1884 között megjelent történelmi és a történelemre vonatkozó közleményeinek jegyzékét, új rovatot nyitva ezzel az Évkönyvben.⁸⁰ Távozása után – a példáján felbuzdulva – a történelmi repertóriumok ügyét többen is felkarolták: Dudás Gyula M–y. [Muhoray] szignóval tette közzé *A Bácskaságra vonatkozó történelmi dolgozatok repertórium*a című munkáját (1887),⁸¹ Iványi István pedig 1890–1891 során négy folytatásban foglalta össze *Bács-Bodrog vármegye történelmének irodalmát*.⁸²

⁷⁷ *Dudás Gyula*: A megyei történet érdekében. Bácska, 1884. március 4. melléklet 2.

⁷⁸ BTTÉ 1. (1885) 1. sz. 76.

⁷⁹ Vegyes közlések. In: BBTTE 2. (1886) 3. füzet. 96.

⁸⁰ *Margalits Ede*: Történelmi repertórium. A megyei hírlapok történelmi és a történelemre vonatkozó közleményei 1880–1884. In: BBTTE 1. (1885) 1. sz. 73–76.

⁸¹ *M–y. [Muhoray]*: A Bácskaságra vonatkozó történelmi dolgozatok repertórium (1887). Első közlemény. In: BBTTE 3. (1887) 2. füzet. 67–68.

⁸² *Iványi István*: Bács-Bodrog vármegye történelmének irodalma [I.]. In: BBTTE 4. (1890) 1. füzet. 46–48. I. Általánosabb vagy nagyobb területre vonatkozó tört. és földrajzi munkák. II. Térképek és helységek jegyzéke.

Iványi István: Bács-Bodrog vármegye történelmének irodalma [II.]. In: BBTTE 4. (1890) 2. füzet. 90–96. I. Térképek és helységek jegyzéke; II. Térképek. III. Régi térképek. IV. Régészet és ásatások. V. Egyes helyek története.

Iványi István: Bács-Bodrog vármegye történelmének irodalma [III.]. In: BBTTE 6. (1890) 3. füzet. 142–144. V. Helységek és helynevek.

Iványi István alelnökként az Évkönyv (1886) II. évfolyamának III–VI. füzetét szerkesztette, 1887 elején a III. évfolyam I. füzetének szerkesztését azonban a társulat titkára, Grossschmid Gábor vette át, aki egészen 1895-ben bekövetkezett haláláig példás ügyszeretettel gondozta a Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyvének nyolc évfolyamát.⁸³ Grossschmid titkári körülmekintő magatartásáról sokat elárul egy részlet *Az 1888-ik évi titkári jelentésből*, melyben így számolt be az év sikereiről: „Az erkölcsi előny, mely a társulatot illeti, különösen abban [össz]pontosul, hogy a társulat nem csak a vidéki, de az ország központi társulataiban is mindenütt elismeréssel és szíves készséggel találkozik. Erre nézve bátor vagyok felhozni az országos történelmi és régészeti társulatot, valamint a bihari és a délmagyarországi ilyenmű társulatokat is, de különösen a magyar tudományos académiát, mert mindezen intézetekkel társulatunk, a kiadások, az évkönyvek kölcsönös kicserélése által, összekötöttesbe jött.” Az országos elismerés elsősorban a társulati titkár kapcsolatteremtő munkáját dicsérte. Ekkor választotta a Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat tiszteletbeli tagjainak sorába Pesty Frigyes, Oltványi Pált és a bánási Szentkláray Jenőt, kik „nemcsak köszönettel fogadták megtiszteltetésöket, de egész készséggel segédkezésöket is felajánlották”. A szellemi alkotás téren azonban nem dicsekedhettek ilyen szép eredménnyel, Grossschmid Gábor szóvá is tette, hogy a jelentést tevőn kívül mindössze három tag – Iványi István, Dudás Gyula és Thim József – nyújtott be figyelemre méltó tanulmányt. A működő tagok száma vésszesen apadt, Dudás Ödön halálával mindössze huszonháromra csökkent.⁸⁴

Grossschmid Gábor halálát követően Dudás Gyulát választották a Történelmi Társulat titkárává, s ilyen minőségében a (1895) XI. évfolyam I. füzetétől kezdve az ő feladata lett az Évkönyv szerkesztése is, melynek a történetírói ténykedése mellett 1898 végéig példásan eleget is tett. 1898 nyarán a közgyűlés Roediger Lajos választmányi tagot bízta meg a titkári teendőik végzésével, aki az alapszabály

Iványi István: Bács-Bodrogh vármegye történelmének irodalma [III.]. In: BBTTE 6. (1890) 4. füzet. 189–192. [V.] Helységek és helynevek. [VI.] Történelmi munkák és cikkek.

Iványi István: Bács-Bodrogh vármegye történelmének irodalma [IV.]. In: BBTTE 7. (1891) 2. füzet. 89–96. [VII.] Történelmi munkák és cikkek.

⁸³ Grossschmid Gábor 1813–1895. Bácska, 1895. november 19. 1–2. és *D. Gy.*: Grossschmid Gábor 1813–1895. In: BBTTE 9. (1895) 1. füzet. 112.

⁸⁴ *Grossschmid Gábor titkár*: *Az 1888-ik évi titkári jelentésből*. In: BBTTE 5. (1889) 1. és 2. füzet. 82. Nincs viszont nyoma annak, hogy a Társulat kapcsolatot épített volna az Újvidéken működő Szerb Matica tudományos köreivel.

rendelkezése értelmében átvette az Évkönyv szerkesztését is. Dudás Gyula azonban távozása előtt még összeállította *Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 1885–1896.* közötti évfolyamainak repertóriumát.⁸⁵

1901-ben rövid egy esztendeig Costa János, majd 1902–1918 között a Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat, és vele együtt a kiadvány megszűnéséig Trencsény Károly szerkesztette az Évkönyvet, mely megjelenése során mindvégig – Iványi István és Dudás Gyula elképzeléseinek megfelelően – következetesen tudósított a vármegye neves történetíróinak ténykedéséről.⁸⁶

Múzeum és okmánytár

A Bács-Bodrog vármegyei történeti és régészeti múzeum létrehozásának szándéka a Történeti Társulat megalapításával egyidőben fogalmazódott meg, a véleménynyilvánítók közül sokan a régiségek gyűjteményének létrehozását fontosabbnak ítélték, mint magát a történeti kutatást. Az újverbászi Kármán József a társulat alakuló közgyűlésének napján, 1883. május 11-én a *Bácskában* közzétett *A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat alapszabályai ügyében* című fentebb már hivatkozott írásában a 28. §-t, mely szerint „a társulat vagyónát képezik még a részére gyűjtött és ajándékozott okmányok, könyvek, műtárgyak, régiségek stb., melyek a Zomborban alapított társulati múzeumban elhelyezendők”, ily módon lenne módosítandó: „régiségek, stb. melyek Zomborban egy társulati teremben ideiglenesen, későbbben egy bácskai történeti s régészeti terem név alatt előforduló budapesti múzeum teremben lennének elhelyezendők”. Kármán meggyőződése volt ugyanis, hogy Zomborban egy nagyobb, régészeti múzeumként szolgáló épület emelése soha nem lesz lehetőség, s ha mégis, a vármegye területén nem fognak olyan mennyiségű, megőrzésre érdemes tárgyi emléket összegyűjteni, amely múzeumi gyűjteménnyé állna össze. Ezért célszerűbbnek tartja, ha midőn egy teremre való „érdekes tárgy” összegyűlik, azt a vármegye a budapesti múzeumnak ajándékozza, amely múzeumi terem aztán a Bács-Bodrogh megyei történelmi s régészeti terem

⁸⁵ Repertorium a Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat évkönyvének 1885–1896. évfolyamaihoz. Összeállította a titkár [*Dudás Gyula, dr.*]. In: BBTTE 13. (1897) 1. füzet. 3–24.

⁸⁶ Az Évkönyv 33 évfolyama során megjelent füzetének száma: 1885. 1–4 füzet; 1886. 1–6 füzet; 1887–1914. 1–4 füzet; 1915. 1 füzet; 1916-ban nem jelent meg; és 1917–1918. 1 füzet.; *Káich Katalin*: A Bács-Bodrog vármegyei i. m. 5.

felírást viselné. Sokkal több látogatóval kecsegtet a budapesti múzeum, mint egy Zomborban létesítendő bácskai intézmény, amely a bácskai polgárok nagy részének ismeretlen maradna.⁸⁷ A felvetésre – ugyancsak a *Bácska* lapjain – maga Iványi István reagált, aki válaszában rámutatott: az, hogy a régiségeinket eddig a budapesti Nemzeti Múzeumba vittük, az jobb híján azért történhetett, mert egész vidékünkön nem volt a megőrzésükre alkalmas hely. Most azonban, miután a vármegyei alispán, a Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat elnöke a gyűjtemények számára ideiglenesen ugyan, de alkalmas helységet biztosított, és amellett a régiségeknek immár gondnoka is van, kár volna ezentúl is máshová küldeni a bácsmegyei leleteket, „annál is inkább, mert ezek alig gazdagíthatnák meg a budapesti múzeumot valamely új és ott ismeretlen speciessel. Ez tehát semmit sem nyerne velük, és nem is veszít; annál többet nyerünk mi, ha együtt tartjuk vármegyénk tisztos régiségeit, és egy helyen tehetjük tanulmány tárgyává.” Iványi kijelentette: a múzeumunk számára tehát a gyűjtést halogatás nélkül, azonnal meg kell kezdeni. Sürgette továbbá, hogy a választmány kérje fel a vármegye területén működő nyomdákat és lapszerkesztőségeket, hogy ezentúl az általuk kiadott röpiratoknak, könyveknek és újságoknak egy-egy példányát a Történelmi Társulat könyvtárába beküldeni szíveskedjenek. Hasonlóan kérje fel a vármegye az írókat is, hogy műveikből egy-egy példányt juttassanak el a társulat címére. Gyűjtsön tehát a múzeum bármily nyomtatványt és könyvet, „mely némi világot vetít vármegyénkre”, ide értve még a színlapokat és halotti jelentéseket, előbbieket a vármegye színügyét, az utóbbiak a családok elágazását mutatják. Figyelmeztetett: „Ne vessünk meg semmit, idővel sok csekélységnek látszott dolog is hasznos adat lehet a történetíró előtt” [a kiemelés tőlem – M. F.].⁸⁸ Ekkor bocsájthatta ki a választmány a *Kérelem* című köriratot, melynek eredményeként – az 1884. február 22-én kelt titkári beszámoló szerint – a *Baja*, a *Bajai Közlöny*, a *Bácska*, a *Szabadság*, a *Telecska*, a *Zentai Híradó* és a *Zombor és Vidéke* című lapok a társulat címére pontosan érkeznek, ellenben a *Bajai Figyelő*, a *Bácskai Ellenőr*, a *Bács-Bodrogher Presse*, a *Zentai Ellenőr* és az *Újvidék* című lapok a kérelemre nem reagáltak.⁸⁹

⁸⁷ *Kármán József*: A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat alapszabályai ügyében. Bácska, 1883. május 11. 2.

⁸⁸ *Iványi István*: Tájékoztató a vm. tört. társ. tagjaihoz és azokhoz, akik még tagokká lenni óhajtanak II. Bácska, 1883. június 5. 2.

⁸⁹ *Margalits Ede, dr. titkár*: III-ik titkári jelentés. Bácska, 1884. február 29. 3.

Amíg feladata volt a Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat titkári teendőinek az ellátása, Margalits Ede fáradozatlanul küldte felszólításait és körleveleit a megyei hírlapok szerkesztősegein túl a községi lelkészekhez, jegyzőkhöz és tanítókhoz, mindazokhoz, akiktől a bácskai múzeum ügyének felkarolását és pártfogását remélte. Egyik 1884. augusztus 26-án kelt levelében így szólította meg a megye arra érdemesült honfiúit: „A megyében a hazát szeretni, e mondatban van kifejezve korszerű haladásunk titka. [...] Korunk jelszava: tenni! Tegyen meg mindenki [minden] tőle telhetőt, azon szűkebb körben, melyben hazafisága tetteiben érvényesülhet; működjék közre mindenki minden tőle telhető módon szülőhelye, anyamegyéje felvirágoztatásának érdekében; mutassa meg mindenki tetteivel, áldozatkészségével, hogy megyéjében a hazáját szereti, úgy közvetlenül tökélyesülni fog azon mozaik kő, melyet helyi patriotizmusnak neveznek, úgy közvetve tökélyesülni fog maga azon nagy mozaik festmény is, melyben hazánk közállapotai élénk színekkel rajzolódnak.” Kifejtette: Magyarország hatalmasat fejlődött az elmúlt három évtized során, határozottan megerősödtek a vármegyék, amelyek igyekeznek magukat a kultúra, az oktatás és a közművelődés terén is megmutatni. Társulatok, egyesületek és szövetkezések alakulnak, hogy a haladás, a felemelkedés, a szellemi gyarapodás mozgatói, szorgalmazói legyenek. Azzal hogy a vármegyék gyarapodnak, a hazának értéke is folyton nagyobbodik. Örvendetes újdonság, hogy a közelmúltban Bácsmegyében is, hosszú vajúdas után megalakult az első szellemi központ, a Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat, mely a saját gyűjteménye létrehozásán fáradozik. Margalits Ede arról is tájékoztatta a megszólítottakat, hogy olyan megyei múzeum támogatását kéri, amelynek a tervek szerint a következő osztályai lesznek: I. Pénz és éremgyűjtemény. [...] II. Régiség gyűjtemény. [...] III. Okirat, pecsét, címergyűjtemény. [...] IV. A megyei történelemre vonatkozó nyomtatott vagy kéziratban lévő könyvek, monográfiák, tanulmányok, térképek. V. Bármely könyv, hírlap, röpirat vagy egyéb nyomtatvány, mely e megye területén jelent meg, vagy „megyének valamely szülőtte által bárhol másutt lett kiadva”.⁹⁰ Másutt, *A megyei múzeum érdekében* című hírlapi közleményében arra emlékeztette a megye közönségét: a történelmi régiségek megőrzésére vonatkozó 1881. évi XXXIX. törvény szándékainak megfelelően járnak el, ha a megye területén talált vagy található bárminemű régiséget megőrzésre a megyei múzeumnak juttatják el. Ha ugyanis a régi beidegződések alapján a régiségeket valamelyik tanintézeteknek adják, azok ott „újból eltemettetnek”, a nagy közönség

⁹⁰ *Margalits Ede dr.: Titkári jelentések IV.* In: BBTÉ 1. (1885) 1. sz. 62–63.

számára hozzáférhetetlenek maradnak. Márpedig a cél az, hogy a múzeumi gyűjtemény is hozzájáruljon a vármegyei öntudat építéséhez. Érezze hát mindenki, milyen gazdag történelme van Bács-Bodrogh vármegyének, és növelje hazafíúi önrzetét.⁹¹ Erről az 1884. augusztusi, újvidéki közgyűlésről készült beszámolójában ha lehet, még lelkesebben nyilatkozott: a megyei múzeum gyűjteményének gyarapítása érdekében el kell érni, hogy a megyében felszínre került, vagy kerülő régiségek máshová ne vándoroljanak, mint éppen oda, ahol leginkább a helyükön vannak: a megyei múzeumba. „Akárhová küldjük azokat, kimennek a megyei közönség birtokjogából; ha a megyei múzeumnak adjuk, a megyei közönség birtokában marad, mert a megyei történelmi társulat és múzeuma egyaránt a megyei közönségé, értök alakult az, és ők alakítják, képezik azt. Virágoztassuk fel egyesült erővel megyénk egyetlen szellemi központját, a megyei történelmi társulatot, és annak múzeumát.”⁹² S hogy lelkesítse a közvéleményt, Margalits Ede – az adományozó nevének említésével – rendszeresen beszámolt a múzeum gyarapodásáról.⁹³

Margalits Ede utóda, Grosschmid Gábor 1888-ban kelt titkári jelentésében végre beszámolhatott arról, hogy a vármegye révén a Történelmi Társulat gyűjteménye elhelyezésére biztos és alkalmas helyiséghez jutott, s ezzel végre lehetővé vált a begyűlt tárgyak rendszerezése, és a közönség számára történő bemutatása.⁹⁴ Egy évvel később, 1889-ben pedig már arról is beszámolhatott, hogy a helyiséget kellő módon bebútorozták, felszerelték, ily módon végre „a társulat gyűjteményei szinte kelloleg elhelyeztettek”⁹⁵ Mindezek ellenére több évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a *Bácska* 1904. április 12-i számában végre terjedelmes cikkben számolhasson be a megyei múzeum megnyitásáról.⁹⁶

⁹¹ *Margalits Ede, dr.:* A megyei museum érdekében; Bácska, 1884. június 20. 1–2.; U.a. A megyei múzeum érdekében. In: Három év után – Beszélyek és hírlapi cikkek. Közli Margalits Ede bölcsész-tudor, tanár, a Koronás arany érdemkereszt tulajdonosa. Bittermann Nándor Könyv- és Könyomdája. Zombor 1884. 62.

⁹² *Margalits Ede, dr.:* A történelmi társulat Újvidéken. Bácska, 1884. szeptember 5. 1.

⁹³ *Margalits Ede, dr. a tört. társulat titkára:* Adományok a Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat museuma számára I–III. Bácska, 1884. június 20. 2., június 24. 2., június 27. 2. és *Margalits Ede, dr. titkár:* Adományok a bácsmegyei történelmi társulat museuma számára I–V. Bácska, 1884. július 1. 2–3., július 8. melléklet 1., július 11. 3., július 25. melléklet 1., augusztus 1. 2., augusztus 5. 2.

⁹⁴ *Grosschmid Gábor:* A társulat gyűjteményei; In: BBTÉ 4. (1888) 125.

⁹⁵ Jegyzőkönyv, felvétel 1889-ik évi március 24-ik napján Zomborban. In: BBTÉ 5. (1889) 1. és 2. füzet. 80.

⁹⁶ A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat közgyűlése [Kozma László elnöki beszéde a múzeum megnyitása alkalmából, Trencsény Károly titkári jelentése]. Bácska, 1904. április 12. 5–6.

Grosschmid Gábor 1891. évi titkári jelentésében végre a Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat levéltárának rendezéséről is hírt adhatott. A vármegye alispánja, egyben a társulat érdemes elnöke, Schmausz Endre még 1889-ben kezdeményezte, a vármegye törvényhatósági bizottsága pedig ugyanazon év június 28-án a 450. számú határozatával elrendelte a régi, a szabadságharc idején a szerb lázadók által szétdúlt megyei levéltár rendezését. Ennek nyomán előbb Iványi István, később Dudás Gyula látott hozzá a halomban őrzött iratok rendezéséhez. Munkájuk nem várt eredményhez vezetett, a vármegye múltjára nézve rengeteg fontos okirat került elő.⁹⁷ A Történelmi Társulat megalakulását követő két évtized során, ha lassan is, ha lépésről lépésre is, de kiépültek annak intézményi keretei.

A *Bácska* 1906. november 6-i száma *A megyei múzeum köréből* című, aláírás nélküli újságcikke a Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat nevében néprajzi tárgyak gyűjtésében való részvételre szólította fel a művelt nagyközönséget. Ezzel jelezte, hogy a múzeum a népelet minden apró részletére kiterjedő gyűjtést indított, melynek célja, hogy a nép környezetéből eredő, bármily csekélynek látszó tárgy megtalálja helyét a társulat gyűjteményében. „Összegyűjtendő minden – olvasható a felhívásban –, amit népünk akár a szükségtől indítatva, akár pedig a saját gyönyörűségére készített.” A néprajzi gyűjtés szorgalmazói a gazdálkodás, a pásztorkodás, az állattenyésztés, a halászat és a vadászat gyűjtő-területét jelölték meg, mint gazdag forráslehetőséget. A múzeum néprajzi gyűjteménye mutatójának elkészítésével Gubitzka Kálmán monostorszegi iskolaigazgatót bízták meg.⁹⁸

Gubitzka Kálmán neve vidéki tagként először 1904-ben bukkan fel a Történelmi Társulat választmányi tagjainak sorában, 1907. március 10-én azután a közgyűlés kinevezte őt múzeumőrnek, s tisztségét egészen 1916. július 16-án bekövetkezett haláláig ellátta. Tekintettel a háborús körülményekre, utódjául nem választottak senkit. 1907 nyarán azonban már – Trencsény Károly társulati titkár és Krump Vilmos „műkedvelő fényképész” részvételével – őt bízták meg a megyebeli sokac nép életének tanulmányozásával, néprajzi értékeinek összegyűjtésével. Azon a nyáron, az első kiszállás során a bizottság a közép-bácskai Monostorszeg, Béreg és Hercegszántó községek népeletét tanulmányozta. Béregen azután a tudósok csoportjához csatlakozott Bellosics Bálint, a bajai tanítóképző intézet tanára, a Történelmi Társulat, s

⁹⁷ *Grosschmid Gábor titkár: Bács-Bodrogh vármegye történelmi társulatának titkári jelentése 1891-ik évről.* In: BBTTE 8. (1892) 2. füzet. 91.

⁹⁸ *A megyei múzeum köréből.* Bácska, 1906. november 6. 4.

az országos Néprajzi Társaság neves tagja is. A néprajzi gyűjtés során a Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat múzeumába került a sokác nép közszükségleti eszközeinek, néprajzi tárgyaknak számos darabja, lakásberendezése, ruházati kelléke, földművelő eszközei közül a legjellemzőbbek, melyeknek a múzeumi rendszerezésén és elhelyezésén túl tudományos feldolgozását is ígérték.⁹⁹ Ezt követően a néprajzi kutatók társasága a dél-bácskai sokác községeket – Bácsot, Palonát, Bogyánt, Vajszkát és Szondot – járta be, de meghívták őket a vajszkai, illetőleg berovai halásztelep tanulmányozására is, melynek során az őszi nagy halászat idején, a sokác nép halászó életmódját, szokásait, eszközeit a maga ősi mivoltában láthatták a kutatók.¹⁰⁰ 1908 tavaszán Gubicza Kálmán múzeumőr a húsvéti piros tojások gyűjtésére buzdította a vármegye közönségét.¹⁰¹ 1913-ban ugyanő meghirdette Bács-Bodrog vármegyei ipartörténeti emlékek összegyűjtését is.¹⁰² 1908-ban Trencsény Károllyal közösen összeállították *A Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulat múzeumának képes kalauza* című kiadványt, melyben nem kevesebb, mint tíz szekrény kiállított régészeti anyagának – köztük a monostorszegi, a gombosi, a bácskertesesi és a kishegyesi ásatások során feltárt leleteknek – a részletes bemutatására vállalkoztak.¹⁰³ Nem meglepő tehát, hogy a múzeumok és könyvtárak országos felügyelő bizottságának tagja, a kir. magyar tudományegyetem könyvtár-igazgatója, Ferenczi Zoltán 1914. májusi zombori látogatása során élményeit és benyomásait összegezve, „kedvezően nyilatkozott” a *Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat* régészeti és néprajzi gyűjteményéről is.¹⁰⁴ Ezért tűnik meglepőnek, hogy a múzeum az érdeklődő közönség számára csak vasárnap délután néhány órára nyílt meg.¹⁰⁵

⁹⁹ Néprajzi tanulmányút. Bácska, 1907. július 16. 2.

¹⁰⁰ Néprajzi tanulmányút. Bácska, 1907. augusztus 2. 4.

¹⁰¹ Húsvéti piros tojások gyűjtése [a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat múzeum-örének felhívása]. Bácska, 1908. április 14. 4.

¹⁰² *Gubicza Kálmán*: Az iparosok, ipartestületek és az ipariskolai tanulók figyelmébe. Bácska, 1913. július 11. 2–3.

¹⁰³ *Gubicza Kálmán múzeumőr és Trencsény Károly titkár*: A Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulat múzeumának képes kalauza. Bittermann Nándor és fia könyv- és könyvnyomdájából. H. n. [Zombor] 1908. 78. [2]

¹⁰⁴ Ferenczi Zoltán író Zomborban. Bácska, 1914. május 1. 2.

¹⁰⁵ Múzeumnyitás. A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat múzeumának néprajzi tára folyó hó 12-én (vasárnap) délután 2–4-ig díjtalanul megtekinthető. Bácska, 1913. január 10. 3.; Múzeumnyitás. A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat múzeumának régiségtára június hó 1-én (vasárnap) délután 3–5-ig díjtalanul megtekinthető. Bácska, 1913. május 30. 3.; Múzeumnyitás. A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat múzeumának régiségtára folyó hó 1-én (vasárnap) délután 2–4-ig díjtalanul megtekinthető. Bácska, 1914. január 30. 3. és május 15. 3.

A megyei monográfia

A kiegyezést követő évek a magyar történetírásban a városi és vármegyei monográfiák kora volt, a polgár – egyszerre érezve a fölszabadult cselekvés biztosította nemzet- és közösségépítés lehetőségét, és a közelgő ezeréves ünnep ígését – a történeti munkák legkülönbözőbb változataiban igyekezett összefoglalni és bemutatni mindazokat az eseményeket és történeteket, melyekkel mérni és értékelni lehetett szülőföldjének a nemzet sorsában és életében betöltött szerepét. A történeti munkákban a kor közönsége önmaga legitimitását kereste, és vélte meglelni. S mert azokban az évtizedekben szinte nemzeti jelentőséget nyert minden egyes történetírói megnyilatkozás, a kimagasló monográfiák mellett olykor születtek kétes értékű, elnagyolt munkák is. Balássy Ferencz *Heves vármegye története* (1897) című könyvéről a *Századok*ban megjelent bírálatában a cikk névtelen szerzője elmondta: minden ilyen könyv azért születik, hogy a történettudománynak és a nagyközönségnek a hasznára legyen. Balássy könyve azonban keserű csalódást okozott a szakmának és az olvasónak egyaránt. Mindenképpen a javára vált volna a monográfiának, ha megjelenése előtt a vármegye kikérte volna a Magyar Történelmi Társulat véleményét. „Át kellett volna az alapjától gyúrni, hogy a tudomány mai követelményeinek megfeleljen. [...] Balássy munkájának egyik lényeges baja: az ódság.”¹⁰⁶ A kevésbé sikeres munkák persze kihullottak az idő rostáján, hibáikkal és fogyatékoságaikkal azonban tanulsággal szolgáltak az utókor számára.

Megfontolt előrelátással Márki Sándor már 1869-ben, amikor az történetírás művelői és az olvasóközönség még ritkán találkozott olyan önálló kötetekkel, melyek egy-egy vármegye vagy város történelmét tartalmazta volna, figyelmeztetett azon különös odafigyelés és körültekintő forráskutatás szükségére, amely nélkül az adott megye monográfiájának megírása nem képzelhető el. Figyelmeztetését azokhoz a vidéki lapokhoz intézte, amelyeknek látniuk kellett, hogy a történelem egyre nagyobb szerepet játszik a művelt világ társadalmi életében, célszerű lenne tehát, ha lehetővé tennék, hogy „azon megye – melynek érdekeit képviselik – történelmének megírására” méltó teret kapjon a hasábjaiakon. Ugyanakkor hangsúlyozta: a vállalás csak akkor szolgálja a közösség javát, ha igazán színvonalas munkákat jelentenek meg.¹⁰⁷

¹⁰⁶ I. J.: Heves vármegye története. Írta Balássy Ferencz a m. tud. akadémia lev. tagja. Eger, az érseki lyceum könyvnyomdája, 1897. XI + 331. Századok 31. (1897) 335–336.

¹⁰⁷ Márki Sándor: A vármegyei monographiák megírása érdekében. Századok 3. (1869) 681–682.

Márki Sándor óvatos fenntartását igazolta, hogy három évvel később, 1872-ben a Magyar Történelmi Társaság választmányi ülésén is fölmerült a monográfiák kapcsán a gondolat, hogy „vajmi üdvös volna, ha bizonyos egyöntetű módszer állapítatnék meg, a mely szerint aztán a monográfiák írói műveik egybeállítását, szerkezetét, belső felosztását, előadási rendét és formáját illetőleg eljárhatnának.” 1871. június 1-jei ülésén a bizottság azután Fraknói Vilmost és Pesty Frigyeset bízta meg a monográfia-tervezet elkészítésével.¹⁰⁸

Pesty Frigyes és Frankl [Fraknói] Vilmos a *Századok*ban tette közzé *A vármegyék történeti monographiájának tervrajza* című javaslatát. Tíz pontba foglalt tervezetüket a Magyar Történelmi Társulat is elfogadta, a magáénak tekintette, és helytörténetíróink figyelmébe ajánlotta.¹⁰⁹ A városi és vármegyei monográfiák megírásának szempontjait és irányelveit összefoglaló javaslat azonban nem járhatott különösebb sikerrel, hiszen 1894-ben Tagányi Károly komoly bírálatban részesítette Pesty Frigyes és Frankl [Fraknói] Vilmos több mint két évtizeddel korábban elfogadott zsinórmértékét, kiemelve: a tervezetre nézve eléggé jellemző, hogy azt, a keletkezése óta eltelt több mint húsz éven át „egyetlen egy monographia-író, de maga a tervezet szerzője: Pesty Frigyes sem tudta megvalósítani az ő többrendbeli monographiáiban. De ezen nincs is mit csodálkoznunk. E szabályzat oly elviselhetetlen terheket ró a monographusra, amelyek ma, a munkafelosztás korában, még inkább tűrhetetlenek.”¹¹⁰ Tagányi nyolc pontba gyűjtve sorolta kifogásait, majd mellékelte *Az új monographia tervezet* című saját munkáját. Hogy az új szempontokkal sem sikerült megkönnyíteni a történetírók munkáját, mi sem bizonyítja jobban, mint az ismeretlen D. L. Zsilinszky Mihály *Csanád vármegye története* című monográfiája első kötetéről írt ismertetőjének bevezető sorai. Az ugyancsak a *Századok*ban közölt méltatás szerint könyvtárnyi azon monográfiák száma, melyek a történetírók számára felkínált tervrajz megjelenése óta íratnak, de közöttük alig található néhányat, melyek akárcsak kis mértékben is tartották volna magukat az abban szereplő szempontokhoz. „És ez helyesen is van így – olvasható a könyvismertető bevezetőjében. – Alig képzelhetünk unalmasabb dolgot, mint egy rakás monographiát, egy chablon szerint, egyenlő felosztással, egyforma tárgyalási módszerrel. Sőt, azt hisszük, hogy a Történelmi Társulatnak sem az lehetett e tervrajzzal a célja, hogy

¹⁰⁸ Lukinich Imre, dr.: A Magyar Történelmi Társulat története 1867–1917. Bp. 1918. 30.

¹⁰⁹ Pesty Frigyes – Dr. Frankl [Fraknói] Vilmos: A vármegyék történeti monographiájának tervrajza. *Századok* 6. (1872) 412–416.

¹¹⁰ Tagányi Károly: Vélemény a megyei monographiák tervrajza ügyében. *Századok* 28. (1894) 364.

azt azután a monographusokra erőszakolja, s az író gondolkodását békóba verje, talán csupán azon szempontokra kívánta figyelmöket felhívni, melyek egy monographiából sem mellőzhetők.”¹¹¹ D. L. meglepéssel állapította meg: Zsilinszky Mihály *Csanád vármegye története* című könyvében mindvégig a saját történetírói szempontjait érvényesítette, ezért oly megalapozott és körültekintő a munkája, friss, egyéni és felettebb felszabadult az előadása, amiért is Zsilinszky monográfiáját „leendő monographusainknak követendő példányképül” ajánlja.

Nem emelkedtek tehát kánon-teremtő szintre a monográfiaírás többször megfogalmazott elvi szempontjai, amikor a Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat megalakulását követően a téma Zomborban is napirendre került. Margalits Ede, a társulat tikára *Bácsmege monographiája* című írásában felhívta a figyelmet arra, miszerint a legújabb időben számos megye és város törvényhatóságilag intézkedett saját történelmének „egyedirati, monographiai megírásáról”, elsősorban azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a vármegye múltját feltáró és bemutató munka az évezredes nemzeti jubileum idejére elkészüljön. Bácsmege sem maradhat e tekintetben a háttérben. Egy évvel korábban elkötelezett történetíróink azért alakítottak megyei történelmi társulatot, hogy az a tudósok fórumaként magára vállalja a történelmi kutatások megszervezését, és a monográfia megírását. Most végre elérkezett a cselekvés ideje, hiszen általánosságban ismerjük ugyan hazánk történelmét, de „a részletek történelmét még homály fedi: és mégis csakis a részletek helyes és kimerítő ismertetése emelhet fel az általános helyes felfogására. Egy-egy város, egy-egy megye történelmi monographiája megannyi csiszolt kövecs, mely a nemzet történelmi mozaik képeének szükséges alkatrésze” – fogalmazott a tőle megszott lelkesedéssel Margalits Ede.¹¹² Hozzátette: elengedhetetlen, hogy a hatalmas munkához a megyei törvényhatóság idejében megteremtse az anyagi alapokat is.

Hozzászólásában Thim József azt javasolta, hogy a monográfia megírásának előkészületei során a Történelmi Társulat tagolja a megye történelmét összefüggő egészet képező korszakokra, s ajánlja fel tagjainak egy-egy fejezet megírását. „A tagok bizonyára oly korszakok megírását vállalják el, amelyekkel már eleve foglalkoztak; ennek pedig az az előnye lesz, hogy a munka minden egyes része, bő szaktudomány eredménye, ami, ha egyes ember írja meg a történelmi munkát, tekintve

¹¹¹ D. L.: *Csanád vármegye története*. Írta Dr. Zsilinszky Mihály, I. rész. Bp. 1887. Századok 31. (1897) 519.

¹¹² *Margalits Ede, dr.: Bácsmege monographiája*. Bácska, 1884. december 23. 1.; *Uő: Bácsmege monographiája* [Titkári jelentés]. In: BBTÉ 1. (1885) 3. és 4. füzet. 67–68.

a tárgy óriási anyagát, nem érhető el. Ily eljárással Bácsmegeye monografiája az első helyet fogja elfoglalni az összes idevágó magyar munkák között” – fejtette ki véleményét Thim József.¹¹³ Pozsonyi Béla – továbbgondolva a leírtakat – hozzászólásában emlékeztetett arra a felhívásra, melyet a Magyar Történelmi Társaság a legutóbbi közgyűlésén az érdekeltekhez intézett, hogy „ezeréves ittlétünk országos ünnepélyére minden megye készíttetné el monografiáját”. Hangsúlyos feladata hát a megye Történelmi Társulatának a tudományos igényű monográfia megírása. Pozsonyi a forrásokra alapozott történelem-értelmezés jelentőségére utalva kiemelte: a monográfiának, ha hű akar lenni a vármegyei valósághoz, a történelmi vonatkozások mellett az etnográfiai tényeket is figyelembe kell vennie.¹¹⁴ Iványi István 1885. szeptember 12-én Szabadkán kelt *Véleményes jelentés Bács-Bodrogh vármegye monographiájának megírásáról* című, a Történelmi Társulathoz intézett levelében egyebek mellett szükségesnek vélte egy kimerítő okiratgyűjtemény elkészítését is, amely a továbbiakban a vármegye monografiájával foglalkozók számára közös forrásul szolgálna, lényegesen leegyszerűsítve ezzel a forráskutatásra fordítandó munkát. Iványi ezt tekinti a „vállalat legterhesebb és legkölségebb, egyszersmind elkerülhetetlen” részének, ezért egy külön füzet megjelentetésére tett javaslatot.¹¹⁵

Iványi István az 1885. szeptember 26-án Szabadkán tartott társulati közgyűlésen felolvasott jelentése után az 1886. február 2-án tartott közgyűlésen ismét napirendre tűzte a monográfia kérdését, s Czirfusz Ferenc, Steltzer Frigyes és a maga személyében egy konkrét részletes tervezet elkészítésére hármas bizottság kinevezését javasolta. Steltzer Frigyes azonban a monográfia elkészítéséről merőben más nézeteket vallott, ezért a bizottság egyszer sem ülésezett. Hogy történjen mégis bizonyos előrelépés, Iványi maga készített egy tervezetet, amelyet a *Bácska* 1886. március 19-i számában közzé is tett. Terve rövid és célratörő volt. A készülő monográfia szerkezete: I. szakasz: Földrajzi és természeti viszonyok; II. szakasz: Történelmi viszonyok (levéltári adatok alapján); III. szakasz: Hatósági intézmények; Függelékként pedig számba kell venni a két vármegye földbirtokos családjait a legrégebb időktől 1848-ig; a végén szerepelne a kimerítő okmánytár.¹¹⁶ Kísérő soraiban hozzátette: ne tekintse senki e tervet sem tökéletesnek, sem véglegesnek, a vármegye monografiájának

¹¹³ Thim József: Bácsmegeye monografiájáról. Bácska, 1884. december 30. melléklet 2.

¹¹⁴ Pozsonyi Béla: Utasítás a községek monografiájának megírásához. Bácska, 1885. január 27. 1–2.

¹¹⁵ Iványi István: Véleményes jelentés Bács-Bodrogh vármegye monographiájának megírásáról. In: BBTTE 1. (1885) 3. és 4. füzet. 69–72.

¹¹⁶ Iványi István: A vármegye monografiájának ügye. In: BBTTE 2. (1886) 4. füzet. 121–122.

megírása során bizonyára egyéb szempontok is fölmerülnek, melyek módosítani fogják az általa javasolt elképzeléseket. Iványi Istvánnal egyidőben Czirfusz Ferenc is átadta a Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat választmányának a maga monográfia-tervezetét. Ő már XVI fejezetre tagolta a könyv tartalmát, s azok sorában olyan részletekre is kitért, mint pl. a VI. fejezet: A megye lakossága, a települési viszonyok; a VII. fejezet: Vallás és egyházak; a VIII. fejezet: Nép- és egyéb iskolái, tudományos intézetei (tanügy); a IX. fejezet: Jótékony intézetek; [...] a XI. fejezet: Egészségügy, fürdők, kórházak; [...] a XIII. fejezet: Ipar, méhészet, selyemtenyészés, forgalom és kereskedelem kérdésével foglalkozna. A legvégén „a megye leírására, illetve történetére vonatkozó eddig megjelent munkák és értekezések elősorolása”, vagyis a vármegye bibliográfiája zárná a kötetet.¹¹⁷

Ezt követően azonban évekre lekerült a napirendről a monográfia kérdése. 1890 tavaszán a Történelmi Társulat választmánya újabb lépéseket tett az ügy érdekében, amennyiben Iványi István, Grosschmid Gábor és Dudás Gyula személyében új monográfia-bizottságot nevezett ki. A három kiváló történész hamarosan közzé is tette a közösen lefektetett új tervezetét, miszerint: „1-ör. A monográfia a vármegyének nemcsak történeti múltját, de főleg jelenét karolja fel, hogy az minden időre hű képe legyen a mostani kornak, de egyszersmind maradandó emléke a múlt időknek; 2-ör. Hogy annak megírása ne egyszerre, de szakaszonként több szakértő íróra bízassék, kívánatos azonban, hogy az írók, amennyire lehetséges, vármegyebeliek legyenek, első sorban a társulat tagjai, akik több éven át már foglalkoznak megyénk múltjával és jelenével; 3-ör. A fejezetek száma és tartalmának meghatározása a szerkesztő választmány feladata, és a szerkesztés alatt is változtatható, mert a fő feladat a korhoz, valamint a vármegyéhez méltó művet létesíteni.”¹¹⁸ Ezzel új lendületet vett a vármegyei monográfia elkészítésének az ügye. Az 1891. október 6-án tartott közgyűlésen Schmausz Endre vármegyei alispán, Karácson Gyula főjegyző, Mihályi János árvaszéki elnök, Czirfusz Ferenc kir. tanácsos, tanfelügyelő, Molnár István Lajos tanár, Boromisz Tibor dr. kanonok és Szabó Péter evangélikus esperes személyében héttagú monográfia-bizottság alakult, és elkészült a költségvetés tervezete is, mely szerint az összes költségek 100 példányban 70 ívre terjedő kiadása 10 000 forintra rúgnának.

¹¹⁷ [Czirfusz Ferenc külön tervet adott át]. In: BBTTE 2. (1886) 4. füzet. 125–126.

¹¹⁸ *Iványi István alelnök – Grosschmid Gábor titkár – Dr. Dudás Gyula társ. r. tag*: Vármegyei monográfia ügyében. A kiküldött alváltmány jelentése, a társulat választmányához a millennium ünneplésére megírandó vármegyei monográfia ügyében. In: BBTTE 6. (1890) 2. füzet. 80–82.

Ugyanakkor a vármegyei közgyűlés 142 szavazattal egyhangúlag megszavazta, hogy a monográfia költségeinek fedezésére 1/3 százaléknyi pótdót vetnek ki,¹¹⁹ amit a belügyminisztérium is jóváhagyott.¹²⁰

1892 tavaszától azután felgyorsultak az események: a jelentősebb lapok közölték a hírt, miszerint Bács-Bodrogh vármegye monográfia-bizottsága nyílt pályázatot hirdet a vármegye múltjának és jelenének megírására. A pályázók, akik akár kisebb részletekre is vállalkozhatnak, kötelesek tervezett munkájukról július 1-ig részletesen tájékoztató tervezetet bemutatni a monográfia-bizottságnak, melynek elnöke Schmausz Endre alispán.¹²¹ Néhány nappal később megjelent a hírlapokban maga a pályázati felhívás is.¹²² A város történetírójára oly büszke *Újvidék* azonnal közölte a hírt: „B.-Bodrogh vármegye monográfiájának egyháztörténeti részét főt. Érdújhelyi Menyhért, lapunk munkatársa fogja megírni, ki erre a monográfia szerkesztő bizottságától felkérte, illetőleg megbízást nyert.”¹²³ 1893. december 27-én kelt titkári jelentésében Grosschmid Gábor arról is beszámolt, hogy a vármegyei monográfia hetes bizottsága 1892. évi augusztus 31-én tartott ülésében bírálóknak Iványi István és Grosschmid Gábor, jegyzőül pedig dr. Dudás Gyula választmányi tagokat választotta meg. Később – Molnár István távozása után – a monográfia szerkesztésével Dudás Gyula társulati másodtitkárt bízta meg.¹²⁴

Ettől kezdve Dudás Gyula szerkesztői irányításával három éven át lázas munka folyt Bács-Bodrog megye monográfiája elkészítése érdekében. A következő közérdekű esemény már maga a hirdetés volt, amely közölte az olvasókkal és az érdeklődőkkel: megjelent Bács-Bodrogh vármegye régen várt monográfiája.¹²⁵ Terjedelmes, tartalmát tekintve igazán gazdag és impozáns két kötetet vehettek a kezükbe az olvasók. Az első, a megye történelmével foglalkozó könyv szerzői Bács megye legkiválóbb történetíróinak sorából kerültek ki: Dudás Gyula, a kötet szerkesztője az *Előszón* kívül *A honfoglalás előtti kor és emlékei*, valamint *A honfoglalástól a mohácsi*

¹¹⁹ *Grosschmid Gábor*: A vármegye monográfiája. In: BBTÉ 7. (1891) 2. füzet. 146.

¹²⁰ A B.-Bodrogh vmegye monográfiájának megírására megszavazott 1/3 százalék megyei pótdó kivetését a belügyminiszter jóváhagyta. *Újvidék*, 1892. január 3. 4.

¹²¹ B.-Bodrogh vármegye monográfia bizottsága nyílt pályázatot hirdet [...]. *Újvidék*, 1892. június 12. 3.

¹²² *Schmausz Endre alispán, a Monográfia Bizottság elnöke – Dr. Molnár István Lajos, a Bács-Bodrogh vármegye monográfiájának szerkesztője*: Pályázat. *Újvidék*, 1892. június 19. 2.

¹²³ B.-Bodrogh vármegye monográfiájának egyháztörténeti részét [...]. *Újvidék*, 1892. július 31. 2.

¹²⁴ *Grosschmid Gábor titkár*: Titkári jelentés [1893. december 27.]. In: BBTÉ 10. (1894) 1. füzet. 39–40.

¹²⁵ Éppen most jelent meg Bács-Bodrogh vármegye egyetlen monográfiája (hirdetés). Bácska, 1896. június 26. 8., július 3. 6., július 24. 4.

vészíg című fejezetek, Iványi Istvánnal társzerzőként pedig *A török hódoltság kora*, és *A XVIII. század története* című fejezetek szerzője. Grosschmid Gábor írta *A vármegye története 1792-től 1848-ig*, *A szerb vajdaság (1849–1860)*, *Az alkotmányos élet 1861-ben*, *A magyar provizorium (1861–1867)* és *Az alkotmányos aera 1867-től 1870-ig* című fejezeteket, míg Thim József *Az 1848–49-ik évi események* című tanulmányával szerepelt a hatalmas, 640 oldalas kötetben. A második, a vármegye földrajzát, állat- és növényvilágát, vallásfelekezeteink sokszínűségét, tanügyének gazdagságát, a vármegye népességét, mezőgazdaságát, iparát, kereskedelmét, pénzügyeit, közlekedési viszonyait, közigazgatási és törvénykezési intézményeit, irodalmát, sajtóját és művészetét, kulturális és humán intézményeit bemutató kötet tanulmányait viszont további tizenkét kiváló író, történétíró, lelkész, tanító és közéleti személyiség – közöttük Dudás Gyula mellett Roediger Lajos, Érdüjhelyi Menyhért, Kozma László, Csirics Milán, Koch József és Frankl István – foglalta össze. Különös szépséget adott a vállalkozásnak, hogy a monumentális mű két kötete Bittermann Nándor és fia zombori könyv- és könyomdájában került megmunkálásra kiváló minőségben. *Bács-Bodrogh vármegye egyetemes Monografiája* két kötetének hivatalos bemutatójára a megyei közgyűlésen Karácson Gyula megyei alispán jelenlétében, 1896. június utolsó napjaiban került sor.¹²⁶

A monográfiához írt *Előszó*ban a kötetek szerkesztője, Dudás Gyula ezekkel a szavakkal bocsájtotta útjára a hatalmas művet: „Bács-Bodrogh vármegye közönsége hazánk ezredéves fennállásának magasztos ünnepét maradandó alkotással akarván a maga részéről megörökíteni, a múltak iránt való kegyelete, s az ősök iránti tisztelete jelét csak úgy vélte legméltóbb módon adhatni: ha ezredéves múltunk történeteit megíratván, azt, mint a rég lezajlott évszázadok hű tükrét, a hon s e vármegye jelenkori nemzedékének szeméi elé tárja, hogy abból a jelen és jövő kornak gyermekei tanulságokat megértsenek, s hogy egy ezredév letűnte után visszatekintvén a múltra, új erőt gyűjtsenek a másik ezredév küzdelmeihez. E cél lebegett vármegyénk intéző köreinek szeméi előtt, midőn mindjárt a millennáris mozgalmak országszerte történt megindulása kezdetén” a vármegye első közhivatala, a közgyűlés és a Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat közös összefogással eldöntötte

¹²⁶ Szakirodalom. In: BBTTE 12. (1896) 4. füzet. 186.; Uo. Bács-Bodrogh vármegye egyetemes Monografiájáról a fővárosi és a vidéki sajtó általában kedvezően nyilatkozott: Egyetértés, 1896. október 25.; Pester Lloyd, 1896. szeptember 26.; Magyarország, 1896. október 9.; Vasárnapi Újság, 1896. október 18.; Szabadkai Közlöny, 1896. szeptember 13. és október 8. 189–192.

a monográfia elkészítését.¹²⁷ Erdújhelyi Menyhért a *Századok*ban közölt méltatásában az elmúlt idők emlékei csinos gyűjteményének, a gazdag vármegye méltó millenniumi emlékének nevezte a könyvet. Kiemelte, hogy szerkesztője, Dudás Gyula hosszú éveken át, igazi tudósi odaadással dolgozott e tekintélyes monográfián. A történelmi munkáról elmondta: „gazdag levéltárak és családi levelesládák nem állottak a könyv íróinak rendelkezésére. Elpusztultak azok a török háborúk idején; a historikus teméntelen fáradsággal kénytelen messze vidékekről összegyűjteni a vármegyei monographia megírásához szükséges adatokat”.¹²⁸ De a kitartó gyűjtőmunka meghozta a várt eredményt, s ezt értékelte Trischler Károly, írói nevén Don Carlos is, aki a *Bácska* 1896. évi karácsonyi számában *Bács-Bodrogh vármegye Egyetemes Monográfiája* címmel írt lelkes méltatást a könyvről.¹²⁹

Évtized múltán, 1906 őszén újra a lapok címdalára került Bács-Bodrog vármegye monográfiájának a kérdése. A *Bácska* 1906. szeptember 4-i száma vezércikkben számolt be arról, hogy a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából a Borovszky Samu történész által szerkesztett *Magyarország vármegyei és városai* című sorozaton belül végre Bács-Bodrog vármegye monográfiája is sorra került, és a megírására már megkezdődtek az előkészületek. Az országos monográfia-bizottság Virter Ferenc szerkesztőt – aki korábban, zombori éveit során a *Bácska* belső munkatársa volt – bízta meg a vármegyei hatóságokkal történő megbeszélések lebonyolításával. Vojnits István alispán 1906. szeptember 9-én fogadta a kiküldött szerkesztőt, és az együttes megbeszélésre meghívta a helyi monográfia-bizottságot is, hogy a központi szerkesztősséggel együtt állapítsa meg a munka lebonyolításának tervét.¹³⁰ 1907 áprilisában már arról számoltak be a lapok, hogy a Virter Ferenc vezette szerkesztő-bizottság szorgalmas munkájának köszönhetően a monográfia kéziratának egy része együtt van, míg más fejezetekből szakadatlanul folyik az adatgyűjtés.¹³¹ 1908 szeptemberében Pataj Sándor zombori ügyvéd, író és lapszerkesztő azzal a kéréssel fordult a közvéleményhez, hogy a vármegyei monográfia általa megírandó *Irodalom, tudomány, művészet* című fejezet kidolgozását megkönnyítendő az érintettek küldjék el a címére

¹²⁷ *Dudás Gyula*: Előszó. In: Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája I. Hazánk ezeréves fennállásának ünnepe alkalmából. Szerk. Dudás Gyula. Zombor 1896.

¹²⁸ *Erdújhelyi Menyhért*: Bács-Bodrogh Vármegye Egyetemes Monographiája. I. Zombor 1896. Századok 30. (1896) 927–931.

¹²⁹ *Don Carlos*: Bács-Bodrogh vármegye Egyetemes Monográfiája. Bácska, 1896. december 25. 6–7.

¹³⁰ Bács-Bodrog vármegye az orsz. monográfia keretében. Bácska, 1906. szeptember 4. 1–2.

¹³¹ Bács-Bodrog vármegye monográfiája. Bácska, 1907. április 19. 3.

az életrajzi adataikat, munkáik címét és kiadásának évét. Egyúttal felkérte a bácsmezei hírlapok szerkesztőit, hogy lapjaik alapítási évét, az egykori és mai szerkesztők névsorát a lap történetének rövid összefoglalójával ugyancsak juttassák el a címére.¹³² Egy évvel később, 1909 áprilisában a *Bácska* lapjain az ismeretlen Ben Johnson – minden bizonnyal maga Dudás Gyula – elismeréssel írt a Borovszky Samu szerkesztésében a *Magyarország vármegyéi és városai* című sorozatban megjelent Bács-Bodrog vármegye monográfiájának első, augusztusban azután a második kötetéről is.¹³³

Márki Sándor már 1869-ben felhívta a figyelmet arra, hogy a művelt világ – tudniillik a polgárság – társadalmi életében a történelem iránti érdeklődés az elkövetkező évtizedekben egyre erőteljesebben fog jelentkezni, s e kihívásnak a magas színvonalon művelt történetírás lesz hivatott eleget tenni. Jóslata bevált, az 1870-es és 1880-as években – nem egy esetben a Magyar Történelmi Társulat bátorítása és támogatása nyomán – sorra alakultak a városi és a vármegyei történelmi társulatok, melyek felkészültségüktől, szervezethezességüktől és íróik tehetségétől függően változó színvonalon művelték a helyi érdekeltségű történetírást. Varga Bálint *Vármegyek és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon* (2014) című tanulmányában részletes elemzést követően mutatott rá: „erre az irodalomra, azaz a történelemtudományra a historizmus korában égető szüksége volt minden közösségnek, így a vármegyéknek is”, hiszen a kiegyezést követő közigazgatási újjászervezés során „a vármegyei hatáskörökről, a vármegyek területéről szóló vitákban a történelmi érvek kiemelt szerep jutott. Az ezt követő időszakban a vármegyei elitek fontosságukat a nemzeti történelemhez való hozzájárulásukkal (is) reprezentálni kívánták.”¹³⁴ Az általánosan hangsúlyosabb szerepe volt a történelmi érveknek a nemzetiségek által is lakott vármegyékben, azokon a területeken tehát, ahol párhuzamos nemzetépítés zajlott, hiszen a regionális történetírók nem csak a helyi történelemmel foglalkoztak, de szerepet kaptak a tudományos történetírás eredményeinek széleskörű népszerűsítésében is. Műveikkel regionális szinten döntő módon alakították, gazdagították és színezték a nemzeti önismeretet. – Más szóval: a legitimációs erőtereket építették, s ezzel meghatározó szerepet játszottak a polgári identitás történelmi megalapozásban.

¹³² Bácsmezei monográfiája. Bácska, 1908. szeptember 29. 6.

¹³³ *Ben Johnson [Dudás Gyula]: Bács-Bodrog vármegye.* Szerk. Borovszky Samu. I. Bácska, 1909. április 16. 2–4.; *Uő: Vármegyénk monográfiája – A II. kötet megjelenése alkalmából.* Bácska, 1909. augusztus 31. 1–2.

¹³⁴ *Varga Bálint: Vármegyek és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon.* Történelmi Szemle 56. (2014) 180.

Varga Bálint tanulmányában kísérletet tett a vármegyei és a városi történelmi társaságok sikeres vagy kevésbé sikeres működése feltételeinek a meghatározására is. Ésszerűnek vélte, hogy azokban a régiókban voltak a kedvezőek a történetírás feltételei, ahol a levéltárak gazdag gyűjteményei a történelem során többnyire érintetlenek maradtak, s ahol az írói közösségen belül volt elegendő szellemi képesség és tehetség a forrásoknak a történeti irodalom terén történő hasznosítására. A felső-magyarországi vármegyék közül Szepes vármegye – amely elől járt a helytörténeti kutatásban – és Abaúj-Torna vármegye levéltáraiban 16. századi, Kassa város levéltárában 13. századi okiratok maradtak meg, volt tehát mit kutatni a múlt eseményei iránt érdeklődőknek. Turóc megye a 16. századtól hasonló módon „összefüggő iratokkal” rendelkezett – Liptó, Trencsén, Ung vármegyék ugyancsak –, értelmiségi híján azonban ezt a múltat történeti munkákban nem dolgozták fel.¹³⁵ Hozzájuk hasonlóan a nyugat-magyarországi megyék történetírói sem éltek a gazdag forrásállományuk kellő mértékű kiaknázásának lehetőségével. A dél-magyarországi vármegyék – elsősorban Bács-Bodrog, Békés és Temes megyék – velük szemben szinte nem is rendelkeztek 18. század előtti forrásokkal. Erről írta Thim József Érdujhelyi Menyhért *Újvidék története* című monográfiájának méltatásakor a *Századokban*: „Délmagyarország alföldi városainak történetét megírni nehéz feladat. Nálunk a levéltárak anyaga legfeljebb a XVIII. századig terjed, azontúl a múltba csak idegen levéltárak és forrásmunkák útján lehet visszatekinteni. Bármely alföldi város monographiájának megírása töretlen útra vezet; fáradsággal, verejtékkal kell beszerezni az anyagát, s csak ezután lehet szó a feldolgozásról.”¹³⁶ Némileg meglepő tehát, hogy Bács-Bodrog, Békés és Temes vármegyékben milyen gazdagon virágzott a történetírás. Varga Bálint ezt a jelenséget a felfokozott „reprezentációs igény” jelentkezésével magyarázta. „Feltűnő – írta –, hogy a dél-magyarországi vármegyék mindegyike komoly történeti legitimitáshiányban szenvedett. A 19. század a historizmus kora lévén, a vármegyék és a városok elitje meg volt arról győződve, hogy nemzeti fontosságukat történeti érvekkel kell alátámasztani.”¹³⁷ Az említett dél-magyarországi vármegyékben a peremvidéki létezés kínos emlékei – a hódoltság kora, a határőrvidék okozta megosztottság, majd az 1848–1849-es szabadságharc idején a nemzetiségi lázadások

¹³⁵ Uo. 196.

¹³⁶ *Thim József, dr.: Újvidék története. Írta Érdujhelyi Menyhért. Újvidék 1894.; Századok 29. (1895) 566.*

¹³⁷ *Varga Bálint: Vármegyék i. m. 197–198.*

nyomán kirobbant polgárháború, a neoabszolutizmus idején császári rendelettel létrehozott Szerb Vajdaság és Temesi Bánság évtizede – a nemzeti újjászületés korában határozottan és erőteljesen a történelmi emlékezet biztosította legitimációs erőforrások fölkkutatására kényszerítették az írókat. Döntő mértékben ez okozta, hogy a dél-magyarországi vármegyék „szerényen dokumentálható múltjukat” a maguk javára tudták fordítani.¹³⁸ A történelmi legitimáció igénye tehát Bács-Bodrog, Békés és Temes vármegyék intézményes újjászületésekor meghatározó erővel bírt. Ezért alkothattak történelmi és régészeti társulataik a történelmi kutatás, a múzeumalapítás és a monografikus jellegű munkák terén maradandót.

A Bácska – és vele együtt a déli vármegyék – 1867 és 1918 közötti polgári társadalma történetének fél évszázada során teljes szépségében született meg és bontakozott ki a magyar irodalom és az irodalommal kapcsolatos tudományos élet, vele együtt és egyidőben a történetírás intézménye is. A polgár ekkor már a saját elképzelései szerint alakította a maga társadalmát, vállalkozott, építette az otthonát és a városát, iskolát teremtett, miközben ismeretei bővítése céljából távoli vidékekre utazott. Erkölcsében és ízlésében széppé magasztosult eszmények nyomán írt, olvasott és alkotott, aminek eredményeként a maga teljes szépségében, gondolati tartalmának teljes mélységében bomlott ki a Bácska magyar történelmi irodalma is. Az első világháború után a történelmi Magyarország összeomlását követően – ahogyan az elszakított területek döntő többségében, úgy a délvidéki vármegyékben, köztük a Bácskában is – az utódállamok hatóságai rövid néhány év lefogaása alatt felszámolták a magyar polgári társadalmat. Megszűntek az értelmiségi képzés legfontosabb intézményei, a magyar főgimnáziumok, és a középtanodák, felszámolták a magyar olvasóköroket, egyleteket és társulatokat, megszűnt a könyvkiadás és jelentős mértékben korlátozták a magyar nyelvű sajtó megjelenési lehetőségeit is. Mindezek következtében lassan megszűntek, meghaltak, vagy önmagukat számolták fel a magyar polgári intézmények is, s velük együtt megszűnt a magyar polgárság is. A Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat munkája és tevékenysége az elkövetkező évszázad során a feledésbe merült. Eleven szellemi örökségként nem él a bácskai magyar emlékezetben. 1980-ban megjelent ugyan Káich Katalin *Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulata (1883–1918)* című, politikailag határozottan elfogult kismonográfiája, a szerző nem ismerte fel a századvég polgáriasodó világának valós értékeit, s a nemzetépítő törekvésekben a nacionalizmus térhódítását vélte látni, ezért a társulat három évtizedes

¹³⁸ Uo. 199.

működéséről, tudományos eredményeiről alkotott véleménye erősen szektásra sikerült. Ugyancsak ő állította össze és jelentette meg *A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyveinek repertóriuma (1885–1918)* (1984) című kiadványt, amely ma is hasznos forrása a Délvidék történetét kutató munkáknak. 2009-ben azután a szabadkai Grafoprodukt nyomda magánkiadásban megkezdte a *Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyveinek* hasonmás kiadását; a 2013-ig megjelent öt kötetben az 1899. évfolyam megjelentetéséig jutottak el. E nemes vállalkozás eredménye, hogy az utókor esetenként elfogultságtól és előítéletektől sem mentes szembesüléskor immár eredendően a forrásokra támaszkodhat.

A Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat történetírói közül Iványi István, Dudás Gyula, Margalits Ede, Thim József és Érdujhelyi Menyhért életműve ma is a délvidéki magyar történetírás alapvető, évszázad múltán is hivatkozható értékét képezik. Mások – így Dudás Ödön, Steltzer Frigyes, Donoszlovits Vilmos és Grosschmid Gábor – írásait viszont csak az évkönyvek, a korabeli lapok vagy esendő kis füzetek őrzik, holott valamennyien megérdemelnének egy-egy életmű-kötetet. Mint ahogyan szellemi örökségünk részeként kötetbe illenének Gubitza Kálmán és Bellosics Bálint néprajzi tanulmányai is. A 19. századi Bácska emléke jelentős mértékben az ő munkáikban él tovább.

„TO LOVE THE FATHERLAND THROUGH THE COUNTY”

The History and Activities of the Historical Society of Bács-Bodrog County

by Ferenc Mák

SUMMARY

After almost a decade of preparatory work, on 11 May 1883 the Historical Society of Bács-Bodrog county was founded in the ceremonial hall of the county municipal building at Zombor. Established in the presence of 33 invited future members, it was the third scientific association formed on the territory of historical Hungary. Heightened interest in the past was not a matter of pure coincidence in the southern counties, where the Hungarians no more formed an ethnic majority; the Hungarian intelligentsia, in the middle of a bourgeois transformation, regarded history as a way of legitimation for their own community. The Society published a great number of historical works until its end in 1918, and its annual, first published in 1885, is still an unexploitable source of scientific works.